

ارزیابی الگو و عملکرد ترویج در وزارت کشاورزی

«قسمت دوم و پایانی»

تهیه و تدوین از: محمدهادی امیرانی

اشاره

مقاله‌ای که به دنبال آمده است، تلخیص شده از «پروژه ۷، طرح ۲» از مجموعه گزارشهای مطالعاتی «طرح تدوین نظام ترویج کشاورزی در ایران» می‌باشد که در آن، الگو و عملکرد ترویج در وزارت کشاورزی، مورد تحقیق و بررسی قرار گرفته است.

در قسمت نخست این مقاله به بررسی الگو و عملکرد در دوران قبل از انقلاب پرداخته شد و در این قسمت که «قسمت پایانی» آن محسوب می‌شود، مقطع زمانی پس از انقلاب مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. امید است که مورد عنایت و استفاده عموم صاحب‌نظران و دانش پژوهان قرار گیرد.

همانگونه که در قسمت اول این مقاله ذکر شد، ترویج کشاورزی در ایران تا قبل از تأسیس اداره کل فلاح در سال ۱۲۹۶، موقعیت اجرایی خاصی نداشته است ولی از این زمان به بعد، بتدریج امکانات متعددی در برنامه‌های دولتی به منظور «بهسازی» بخش کشاورزی به کار گرفته شد و رویکرد به ترویج کشاورزی و فعالیتهای «ترویج گونه» مورد توجه و عمل سازمانهای اداره کننده بخش کشاورزی قرار گرفت. این گونه برنامه‌ها و فعالیتها عمدتاً در چارچوب بهسازی و نوسازی فیزیکی مناطق روستای و بخش کشاورزی قرار داشت و در طی آن آگاهیهای علمی و مهارتهای نوین و پیشرفته نیز به کشاورزان آموزش داده می‌شد.

با توجه به تحولات و تغییرات مطلوب و مشمر ثمری که این گونه فعالیتهای ترویجی در بخش کشاورزی برجای گذاشت، از سال ۱۳۰۵ الی ۱۳۲۰ رویکرد به ترویج کشاورزی به گونه‌ای گسترده در دستور کار سازمانهای متولی بخش کشاورزی قرار گرفت و حتی این امر مورد توجه جدی دولت نیز بود تا اینکه بتدریج و پس از تشکیل وزارت کشاورزی، ایده شکل‌گیری و راه اندازی نهادی مستقل برای هدایت کلیه فعالیتهای ترویجی در بخش کشاورزی در اذهان برنامه‌ریزان و سیاستگذاران دولتی شکل گرفت. البته این نکته را نباید از نظر دور داشت که سازمانهای بین‌المللی از قبیل بنیاد خاور نزدیک، سازمان خواربار و کشاورزی (O.A.F) و اداره اصل ۴ ترومن در امریکا، در تقویت این اندیشه و همکاری مؤثر در زمینه ایجاد و توسعه تشکیلات رسمی ترویج در ایران، نقش مهم و سازنده‌ای را ایفا نمودند.

از سال ۱۳۲۰-۱۳۳۲ برنامه‌ها و فعالیتهای ترویجی به گونه‌ای فعال و پرتحرک شد که گسترش ابعاد و تشکیلات آن غیرقابل اجتناب می‌نمود، لذا مقرر شد تا دست‌اندرکاران کشاورزی کشور که به عنوان کارشناس در وزارت کشاورزی مشغول به کار بودند، جهت ارائه مؤثر این خدمات، کارایی لازم را کسب نمایند، لذا این امر با همکاری و هماهنگی سازمانهای بین‌المللی و کارشناسان خارجی، با موافقتنامه‌های متعددی که با وزارت کشاورزی به امضا رسید، به مرحله اجرا درآمد. بدین ترتیب از ابتدای سال ۱۳۳۲، برنامه‌ها و فعالیتهای ترویجی با همکاری متخصصان و کارشناسان امریکایی در چارچوب یک سازمان مستقل رسمی آغاز و سرعت توسعه پیدا کرد و در مدت زمان کوتاهی بیشتر روستاهای کشور را شامل گردید. محتوا و عرصه فعالیتها و برنامه‌های ترویج

تا قبل از وقوع انقلاب اسلامی در ایران، به قرار زیر بوده است :

۱. ترویج و توسعه استفاده از بذور اصلاح شده و نهالهای مرغوب درختان مشمر و غیرمشمر
 ۲. ترویج و اشاعه کودهای شیمیایی
 ۳. ترویج و اشاعه سموم شیمیایی دفع آفات نباتی و حیوانی
 ۴. ترویج و اشاعه نژادهای اصلاح شده دام و طیور
 ۵. ترویج و توزیع رایگان نشریه‌های علمی در بخش کشاورزی
 ۶. انجام نمایشهای آموزشی . ترویجی در بخش کشاورزی و مناطق روستایی
 ۷. ترویج روشهای عملی و علمی حفاظت از آب و خاک
 ۸. ترویج و اشاعه روشهای اصلاح و ازدیاد جنگلها
 ۹. ترویج و اشاعه اصول صحیح علمی بهره‌برداری از جنگلها
 ۱۰. ازدیاد طبیعی گیاهان مرتعی و روشهای اصلاح مراتع
 ۱۱. ترویج مکانیزاسیون کشاورزی با عنوان «ماشینی کردن فلاح»
 ۱۲. ترویج و اشاعه عملیات صحیح و علمی کاشت، داشت و برداشت محصولات مختلف زراعی و باغی
- البته عرصه فعالیتهای ترویجی منحصر به امور کشاورزی نبود، بلکه عرصه‌های متنوع‌تری از زندگی روستایی را شامل می‌شد، بخصوص در زمانی که «ترویج خانه‌داری» به تشکیلات سازمان ترویج کشاورزی اضافه شد. موارد زیر در چارچوب برنامه‌های ترویج قرار گرفت :
۱. بهداشت خانه و محل زندگی
 ۲. اقتصاد خانه و مدیریت مزرعه
 ۳. اصول تغذیه صحیح
 ۴. آشپزی، خیاطی، نگهداری نوزاد و ...
 ۵. تنظیم خانواده
 ۶. مرغداری، دامپروری، سبزیکاری و ... در منزل
 ۷. آموزشهای فرهنگی و اجتماعی
- روشها و شیوه‌های عمده انتقال دانش و اشاعه نوآوری در این دوره عبارت بودند از :
۱. اجرای نمایشهای طبقه‌ای و نتیجه‌ای
 ۲. اجرای برنامه‌های رادیو، تلویزیونی و سینمایی سیار
 ۳. تهیه و توزیع نشریه‌های مکتوب
 ۴. آموزش سربازان زراعت پیشه

۵. آموزش جوانان روستایی از طریق «باشگاههای جوانان روستایی»
 ۶. تشکیل نمایشگاههای کشاورزی
 ۷. ایجاد دهات نمونه در مناطق روستایی
 ۸. اجرای طرحهای افزایش تولید
 ۹. اجرای آموزشهای فردی و گروهی توسط مروجین کشاورزی
 ۱۰. آموزش کشاورزی و پرداختن به فعالیتهای عمرانی توسط سپاهیان ترویج
- البته شایان ذکر است که عملکرد ترویج در دوران قبل از انقلاب به موجب ایجاد عواملی همچون دخالت در روند اصلاحات ارضی و پرداختن به امور غیر آموزشی و خدماتی، انحرافات در زمینه برنامه‌ها و فعالیتهای ترویجی را به وجود آورد و این امر لطامت فراوانی بر پیکر ترویج کشور وارد ساخت که در قسمت اول این مقاله به آن پرداخته شد.
- پس از وقوع انقلاب اسلامی در ایران، فعالیتها و برنامه‌های ترویج کشاورزی وارد مرحله تازه‌ای شد و دگرگونیهای خاص در آن بوقوع پیوست. در این زمینه ابتدا لازم به ذکر است که در اوایل پیروزی انقلاب به علت تضاد فرهنگ انقلابی با فرهنگ غربی، هر آنچه در کشور نشانی از فرهنگ غربی داشت مورد خشم مردم و دولتمردان قرار می‌گرفت و افکار عمومی جامعه خواستار برچیده شدن الگوهای غربی در کشور بود.
- نهاد ترویج کشاورزی نیز که به اقتباس از کشورهای غربی - بخصوص ایالات متحده امریکا - در ایران پایه‌ریزی شده بود، در ابتدا مورد بی‌مهری و بی‌توجهی برنامه‌ریزان و سیاستگذاران کشور قرار گرفت و یک نوع وقفه و رکود بر فعالیتهای ترویجی حاکم گردید، ولی این وضعیت چندان دوام نیاورد و ترویج کشاورزی کشور ضمن برخورداری از حمایت و پشتیبانیهای بیشتر، حرکتی را بی‌آغاز نمود تا به جایگاه حقیقی و راستین خود در روند توسعه کشاورزی و روستایی نزدیک شود و بتواند رسالت واقعی خود را در این جهت به نحو احسن انجام دهد.
- به منظور سهولت بررسی عملکرد ترویج کشاورزی در دوران بعد از انقلاب، این مقطع زمانی به سه دوره مجزا بشرح زیر دسته‌بندی شده است :
۱. دوره اول؛ از ابتدای سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۲ (دوران وقفه و رکود نسبی بر فعالیتهای ترویج)
 ۲. دوره دوم؛ از ابتدای سال ۱۳۶۲ تا ۱۳۶۸ (دوران تجدید حیات ترویج کشاورزی در کشور)
 ۳. دوره سوم؛ از سال ۱۳۶۸ به بعد (دوران شکوفایی ترویج)

دوره اول؛ دوران وقفه و رکود نسبی بر فعالیتهای ترویج (۱۳۵۸-۱۳۶۲)

همان گونه که قبلاً توضیح داده شد، پس از پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۹، فعالیتهای برنامه‌های اجرایی و سیاستگذاری در بخش ترویج کشاورزی به مدت حدود ۳ سال در بسیاری از مناطق روستایی کشور به سبب بروز عوارض و تبعات ناشی از پیروزی انقلاب و تغییر حاکمیت سیاسی کشور و همچنین نامشخص بودن سیاستهای اجرایی دولت در بخش کشاورزی دچار رکود و وقفه نسبی و نیز سردرگمی شد، بخصوص اینکه بروز مسائل و اختلافات ارضی در مناطق روستایی این امر را تشدید می‌کرد. این مسائل و دیگر مشکلات موجود در اوایل انقلاب، فعالیتهای تولیدی در بخش کشاورزی را تحت الشعاع خود قرار داد و به تبع آن، برنامه‌ها و فعالیتهای ترویجی نیز در حاله‌ای از ابهام و بلاتکلیفی قرار گرفت. در چنین شرایطی میزان تولید و گستره فعالیتهای کشاورزی در کشور رو به کاهش و نقصان نهاد. علاوه بر این موجودیت و جایگاه ترویج نیز به علت آنکه «ره آورد» کشورهای غربی تلقی می‌شد، مورد بی‌توجهی و بی‌مهری قرار گرفت. دلیل اصلی این امر استنباط ناصحیح و غیرمنطقی بود که از مکتب ترویج در اذهان و افکار مسؤلان و برنامه‌ریزان بخش کشاورزی کشور شکل گرفته بود و ترویج را یک الگوی امریکایی و وارداتی تلقی می‌نمودند.

در این دوران حتی رشته تخصصی و دانشگاهی «ترویج و آموزش کشاورزی» از میان رشته‌های دانشگاهی حذف شد و از طرف دیگر، در حیطه اجرا نیز، فعالیتهای و مسئولیتهای دست‌اندرکاران ترویج کشور به سمت و سوی ارائه امور خدماتی در مناطق روستایی هدایت شد.

عمده فعالیتهای ترویجی در این مقطع زمانی عبارت بودند از:

- توزیع نهاده‌های کشاورزی
- توزیع کوپن سوخت، ماشین‌آلات کشاورزی، لوازم و مصالح ساختمانی و...
- مبارزه با آفات و امراض گیاهی و دامی
- وصول مطالبات، نگهداری و انبارداری
- بازدید از مزارع کشاورزان و ارائه راهنماییهای علمی و عملی
- واکسیناسیون دام و طیور
- اجرای نمایشهای طبقه‌ای و نتیجه‌ای
- تهیه و توزیع نشریه‌ها و جزوه‌های ترویجی
- نمایش فیلمهای آموزشی. ترویجی

- قبول مسئولیت در مراکز خدمات کشاورزی
از ویژگیها و مشخصه‌های بارز ترویج کشاورزی ایران در ایران مقطع زمانی، می‌توان به فقدان برنامه‌ریزی و سیاستگذاری، بلاتکلیفی و انجام امور خدماتی در مناطق روستایی و بخش کشاورزی اشاره نمود.

دوره دوم؛ دوران تجدید حیات ترویج کشاورزی (۱۳۶۲-۱۳۶۸)

از سال ۱۳۶۲ به بعد با توجه به تثبیت نظام اجرایی و برنامه‌ریزی کشور و مشخص شدن جایگاه بخش کشاورزی در اقتصاد کشور و روند توسعه، به مرور مسؤلان و برنامه‌ریزان توجه بیشتری به این بخش معطوف نمودند تا جایی که بخش کشاورزی «محور توسعه و استقلال کشور» معرفی شده و حمایتهای بیشتری را جلب و جذب نمود. بدین منظور اقدامها و کوششهای فراوانی از سوی دولت صورت گرفت تا فعالیتهای تولیدی در بخش کشاورزی روند شکوفایی و رشد را طی نماید. لذا در این شرایط میزان توجه به مقوله ترویج و آموزش کشاورزی نیز رو به افزایش نهاد، بخصوص اینکه در اوایل این دوره، فعالیتهای گسترده‌ای از سوی خبرگان، متخصصان و دست‌اندرکاران ترویج کشور انجام شد تا اول اینکه جایگاه و اهمیت مکتب ترویج در روند توسعه کشاورزی روستایی کشور روشن و مشخص شود و دوم اینکه با ارائه برنامه‌ریزی و سیاستگذاریهای عقلایی و علمی، نهاد ترویج بتواند رسالت و مسئولیت خطیر خود را در راه نیل به توسعه کشاورزی و روستایی به نحو احسن به انجام برساند. برای نیل به هدفهای فوق لازم بود تا نسبت به «تجدید بنا» در عرصه‌های نظریه پردازی و اجرا در حوزه «ترویج کشاورزی» اقدامهای مؤثری به عمل آید تا مکتب ترویج را به سمت مسیر اصلی و جایگاه راستین و حقیقی خود هدایت نماید. البته شایان ذکر است که در این مقطع زمانی، فعالیتهای مؤثر و ثمری جهت احیاء، تجدید حیات و تجدید بنای نظری ترویج توسط خبرگان و متخصصان امر به عمل آمد که همگی آنها به توسعه و شکوفایی فعالیتهای ترویج منجر شد.

مهمترین برنامه‌ها و فعالیتهای ترویج در این مقطع زمانی نیز عبارت بودند از:

- تدوین برنامه پنجساله ترویج کشاورزی
- راه‌اندازی مجدد رشته دانشگاهی ترویج و آموزش کشاورزی در مقاطع لیسانس و فوق‌لیسانس

عملکرد ترویج در دوران قبل از انقلاب به موجب ایجاد عواملی همچون دخالت در روند اصلاحات ارضی و پرداختن به امور غیر آموزشی و خدماتی، انحرافات در زمینه برنامه‌ها و فعالیتهای ترویجی را به وجود آورد و این امر لطمات فراوانی بر پیکر ترویج کشور وارد ساخت

- برگزاری سمینارهای علمی ترویج کشاورزی
- برگزاری سال ترویج و آموزش کشاورزی
- برگزاری سالیانه هفته ترویج و آموزش کشاورزی
- اجرای طرحهای جامع ترویج کشاورزی در مناطق روستایی کشور
- اجرای طرح محوری گندم
- اجرای طرحهای «تحقیقی. ترویجی»
- همکاری با مراکز خدمات روستایی
- تأسیس دفتر مشترک همکاریهای فنی بین سازمانی ترویج و دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران
- ایجاد نمایشگاههای کشاورزی در سطوح دهقانان، شهرستان و استان
- تهیه فیلمهای آموزشی. ترویجی
- اجرای برنامه‌های آموزشی در زمینه‌های کشاورزی از طریق رادیو و تلویزیون
- اجرای طرحهای ارزشیابی
- برگزاری روز مزرعه
- ایجاد معاونت وزیر کشاورزی در امر ترویج کشاورزی
- توسعه رشته تخصصی ترویج و آموزش کشاورزی در دانشگاههای کشور
- تولید و پخش مواد انتشاراتی و تصویری در زمینه رسانش پیامهای ترویجی
- آموزش روستاییان در زمینه‌های زراعت، باغبانی، دامداری و...

دوره سوم؛ دوران شکوفایی ترویج (۱۳۶۸ تاکنون)

همان گونه که یادآور شد از نیمه دوم دهه ۶۰، فعالیتهای و اقدامهایی از سوی مسؤلان دست‌اندرکاران

کشاورزی کشور صورت گرفت تا ترویج کشاورزی به سمت جایگاه اصلی و راستین خود هدایت شده و بتواند در جهت نیل به هدفهای توسعه کشاورزی و روستایی، مسؤلیت و رسالت واقعی خود را به انجام رساند.

در سال ۱۳۶۸ به عنوان سال آغاز اجرای برنامه پنجساله ترویج کشاورزی کشور، تحولات و دگرگونی‌هایی بوقوع پیوست که مهمترین آن ارتقای جایگاه سازمانی ترویج در تشکیلات وزارت کشاورزی بود. بدین شرح که تا قبل از این تاریخ، «نهاد ترویج» زیر نظر و سرپرستی «معاونت زراعت وزارت کشاورزی» قرار داشت، ولی از این تاریخ به بعد با تشکیل «معاونت ترویج و آموزش کشاورزی» در وزارت کشاورزی و گسترش تشکیلات اداری و اجرایی ترویج در کشور، این نهاد تحرك و رشد بیشتری یافت و از جایگاه با اهمیت تری برخوردار شد.

اهم برنامه‌ها و فعالیتهای نهاد ترویج در اوایل

پس از پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۹، فعالیتها و برنامه‌های اجرایی و سیاستگذاری در بخش ترویج کشاورزی به مدت حدود ۳ سال در بسیاری از مناطق روستایی کشور به سبب بروز عوارض و تبعات ناشی از پیروزی انقلاب و تغییر حاکمیت سیاسی کشور و همچنین نامشخص بودن سیاستهای اجرایی دولت در بخش کشاورزی دچار رکود و وقفه نسبی و نیز سردرگمی شد

این مقطع زمانی (۱۳۶۸-۱۳۷۲) بشرح زیر بودند:

- ایجاد تحول و تغییر در تشکیلات اداری،
اجرائی ترویج
- همکاری سازمان ترویج با مراکز علمی و دانشگاهی

- ادامه طرحهای جامع ترویج کشاورزی
- ادامه برگزاری سمینارهای عملی ترویج
- ادامه طرح ارتباط مکاتبه‌ای با کارشناسان

ترویج و مروجین کشاورزی
- ادامه اجرای طرحهای تحقیقی. ترویجی
- ادامه برگزاری نمایشگاههای کشاورزی در

سطوح دهستان، شهرستان و استان
- تهیه برنامه‌های رادیو. تلویزیونی در زمینه آموزش کشاورزی

- تهیه و توزیع نشریه‌های ترویجی
- برگزاری دوره‌های آموزشی مختلف برای کشاورزی

- انجام فعالیتهای ارزشیابی

جدول شماره (۱): سیر تحولات در حوزه فعالیتهای ترویج کشاورزی پس از انقلاب اسلامی

دوره اول (۱۳۵۷-۱۳۶۲)	دوره دوم (۱۳۶۲-۱۳۶۸)	دوره سوم (۱۳۶۸-۱۳۷۲)
رکود نسبی فعالیتهای ترویجی	اجرای طرحهای جامع ترویج کشاورزی	تدوین و اجرای برنامه پنجساله توسعه ترویج کشاورزی
<ul style="list-style-type: none"> حذف رشته دانشگاهی ترویج و آموزش کشاورزی ارائه خدمات و فعالیتهای ترویجی از قبیل: <ul style="list-style-type: none"> تشکیل کلاسهای ترویجی برای کشاورزان راهنمایی انفرادی و گروهی کشاورزان نمایش فیلمهای آموزشی بازدید از مزارع کشاورزی و منازل کشاورزان تشکیل کلاسهای کوتاه مدت در زمینه‌های باغبانی، دفع آفات و حفظ نباتات، دامپروری و دامپزشکی اجرای نمایشهای طبقه‌ای و نتیجه‌ای ترویج نحوه واکسیناسیون دام و طیور تهیه و توزیع نشریه‌های ترویجی تأسیس مراکز خدمات کشاورزی با شاخه ترویج راه اندازی مجدد رشته ترویج و آموزش کشاورزی در مقطع کارشناسی در دانشگاههای کشور 	<ul style="list-style-type: none"> شروع اجرای برنامه‌های تهیه شده توسط کارشناسان اجرای طرحهای تحقیقی - ترویجی تدوین برنامه پنجساله ترویج کشاورزی راه اندازی مقطع کارشناسی ارشد برای رشته ترویج و آموزش کشاورزی برگزاری سمینار علمی ترویج کشاورزی برگزاری مراسم سال و هفته ترویج کشاورزی تخصصی نمودن فعالیتهای کارشناسان انتخاب کارشناس، مروج و کشاورز نمونه در مراسم سالنامه هفته ترویج اجرای برنامه شبکه روستا در سیمای جمهوری اسلامی ایران تهیه و انتشار فیلمهای آموزشی و پوستره‌های ترویجی تهیه و توزیع نشریه‌های ترویجی اجرای طرحهای ارزشیابی برگزاری روز مزرعه ایجاد نمایشگاههای کشاورزی اجرای طرح تهیه اسلایدهای ترویجی تأسیس دفتر همکاری معاونت آموزشی و ترویج وزارت کشاورزی با دانشکده کشاورزی کرج اجرای طرح ارتباط مکاتبه‌ای با کارشناسان و مروجین کشاورزی اجرای تانتر ترویجی 	<ul style="list-style-type: none"> ایجاد معاونت آموزش و ترویج در وزارت کشاورزی تحول تشکیلاتی در سازمان ترویج توسعه و گسترش رشته دانشگاهی ترویج و آموزش کشاورزی در مقاطع کارشناسی و کارشناسی ارشد ارائه سمینارهای علمی ترویج کشاورزی ادامه برگزاری مراسم هفته ترویج کشاورزی ارائه خدمات ترویجی از قبیل: تهیه فیلمهای آموزشی، پوستر، نشریات ترویجی، عکس و اسلاید ... اجرای طرحهای مشترک تحقیقی-ترویجی و برگزاری سمینار مشترک تحقیق و ترویج تهیه برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی ادغام سازمانهای تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی و تأسیس «سازمان تات» تشکیل معاونت تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی در وزارت کشاورزی تبدیل سازمان ترویج به معاونت ترویج سازمان تات و بروز تحولات و دگرگونیهای تشکیلاتی در مراکز استانها

جدول شماره (۱) سیر تحولات در حوزه فعالیت‌های ترویجی را تا سال ۱۳۷۲ نشان می‌دهد.

عملکرد ترویج کشاورزی در برنامه پنجساله اول توسعه کشاورزی

رسالت سنگین و پراهمیت ترویج کشاورزی در انتقال فن آوری مدرن و مناسب به مولدین بخش کشاورزی و ارتقای سطح دانش و بینش و بهبود مهارت‌های شغلی و حرفه‌ای آنان جهت توانا ساختن تولیدکنندگان در تلفیق مناسب و مؤثر عوامل تولید و افزایش بهره‌وری در فرایند تولید محصولات کشاورزی، وظیفه خطیری است که نهاد ترویج برعهده دارد.

در برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، بر اساس برنامه‌ریزی‌های به عمل آمده، وظایف و مسئولیت‌هایی برای ترویج در نظر گرفته شده که در این قسمت از گزارش، به طور اجمال به اقدامات و فعالیت‌های انجام شده اشاره خواهد شد.

سال ۱۳۶۸

در سال ۱۳۶۸، سال اول برنامه توسعه در عمل مفاد برنامه و اعتبار تخصیصی مربوط به «برنامه اول توسعه» مدنظر نبوده و نهاد ترویج بر اساس برنامه‌های قبلی خود، اعتبارات لازم را دریافت کرده و فعالیت‌هایش را انجام می‌داد. در سال طرح‌های جامع برای آنها تنظیم شده بود و همچنین پروژه‌های ستادی شامل موارد زیر به انجام رسید:

۱۳۶۸، پروژه‌های طرح ملی ترویج به تعداد محدودی از شهرستانها (۲۳ شهرستان) که:
- تهیه و تولید فیلمهای آموزش کشاورزی

خود بوده که بخشی از فعالیت‌های یکپارچه ترویج را شامل می‌شد و بخش دیگری از آن نیز به طور عمده به تدارک وسایل و ابزار مربوط بازمی‌گشت که در پروژه‌های جامعه هر استان در طرح ملی گنجانیده می‌شد.

بنابراین طرح ترویج کشاورزی (ملی) دارای ۲۷ پروژه (برای هر استان و منطقه) برای مناطق و ۶ پروژه ستادی بود که قبلاً نیز به آنها اشاره شد، منتها در برنامه‌های جدید حجم فعالیتها به طور چشمگیری افزایش یافت و حرکت جدیدی شروع گردید.

در جدول شماره (۳) رنوس برنامه‌های سال ۶۹، عملکرد هر کدام و درصد پیشرفت فیزیکی فعالیتها و میزان اعتبار مصوب تخصیصی و هزینه شده، آمده است.

- تهیه و تدوین و چاپ
- نشریه‌های آموزشی - ترویجی و بوسترهای آموزشی
- اجرای طرحهای مشترک تحقیقی - ترویجی
- آموزش متمرکز اعضای تعاونیهای مشاع
- آموزش کادر فنی سازمان ترویج و پرسنل

شهرستانها
- برگزاری نمایشگاههای داخلی و بین‌المللی
- برگزاری مراسم سال و هفته ترویج کشاورزی
در جدول شماره (۲) رنوس برنامه‌ها و عملکرد فعالیتها در سال ۱۳۶۸ درج شده است.

سال ۱۳۶۹

از سال ۶۹ برنامه‌های ترویج کشاورزی بر اساس برنامه پنجساله، تنظیم و به مرحله اجرا گذارده شد. در این برنامه، هر استان دارای طرح استانی خاص

جدول شماره (۲): رنوس برنامه‌ها، عملکرد و درصد پیشرفت فعالیتها در سال ۱۳۶۸

حجم فعالیتها			واحد	شرح عملیات
درصد پیشرفت کار	عملکرد	مصوب		
۱۰۰	۸۵۶۱۰	۸۵۶۱۰	نفر روز	آموزش تولیدکنندگان زراعی و باغبانی
۹۹	۸۴۱	۸۴۹	هکتار	احداث مزارع و باغات آموزشی نمونه
۱۰۰	۵۰۰	۵۰۰	دقیقه	تهیه و تولید فیلمهای آموزشی
۱۰۰	۱۵۰۰۰۰	۱۵۰۰۰۰	جلد	تهیه و تدوین چاپ و انتشار نشریه‌ها و بوستر
۱۰۰	۵۳۲	۵۳۲	نفر	آموزش کادر فنی
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	طرح	اجرای طرحهای مشترک تحقیقی، ترویجی
۱۰۰	۵۵۸	۵۵۸	هکتار	ایجاد مزارع مکانیزه و یکپارچه آموزشی برای اعضای تعاونیهای مشاع
۱۰۰	۲۸۵	۲۸۵	نفر	به کارگیری نیروی انسانی

جدول شماره (۳): رنوس برنامه‌ها، عملکرد و درصد پیشرفت فعالیتها در سال ۱۳۶۹

حجم فعالیتها			واحد	شرح عملیات
درصد پیشرفت کار	عملکرد	مصوب		
۱۰۰	۹۳۹۴۴۳	۹۳۹۴۴۳	نفر روز	آموزش تولیدکنندگان زراعی و باغبانی
۱۰۰	۵۶۳۵	۵۶۳۵	هکتار	احداث مزارع و باغات آموزشی نمونه
۸۰	۵۶۰	۷۰۰	دقیقه	تهیه و تولید فیلمهای آموزشی
۷۲/۵۲	۱۶۷۹۲۰	۲۳۴۰۰۰	جلد	تهیه و تدوین چاپ و انتشار نشریه‌ها و پوستر
۱۰۰	۸۱۰	۸۱۰	نفر	آموزش کادر فنی
۵۳/۶	۱۳۴	۲۵۰	طرح	اجرای طرحهای مشترک تحقیقی - ترویجی
۱۰۰	۷۵۰	۷۵۰	هکتار	ایجاد مزارع مکانیزه و یکپارچه آموزشی برای اعضای تعاونیهای مشاع
۱۰۲	۴۷۷	۴۶۵	نفر	به کارگیری پرسنل ترویج
۳۹/۷۵	۱۵۹	۴۰۰	دستگاه	خرید وسایل نقلیه

سال ۱۳۷۰

بسته‌بندی خرما در استان بوشهر

ماه سال ۱۳۷۰

- تشکیل دومین کمیته فنی آموزش زنان روستایی در تاریخ ۱۱ اسفند سال ۱۳۷۰ در سازمان ترویج با شرکت ۱۷ نفر از خواهران کارشناس ترویج عضو این کمیته.

لازم به ذکر است که از سال ۱۳۶۵ فعالیتهای پراکنده‌ای در خصوص آموزش زنان روستایی در استانهای گیلان، مازندران، خوزستان، آذربایجان غربی و شرقی انجام گرفته و سپس به سایر استانهای کشور راه یافته و در برنامه توسعه اول کشور نیز توجه خاصی به امر آموزش زنان در مناطق روستایی مبذول گردیده است.

فعالیتهای آموزش زنان روستایی در سال ۱۳۷۰، در استانهای مازندران، گیلان، خوزستان، خراسان، آذربایجان شرقی، آذربایجان غربی، گرگان، گنبد،

- اجرای طرح سبزیکاری در استان گیلان
- اجرای طرح متمرکز آموزش زنان روستایی در استان مازنداران
- بازدید از فعالیتهای آموزشی و ترویجی زنان روستایی استان گیلان توسط خانم الکساندر استیفان کارشناس اعزامی از سازمان خواربار و کشاورزی (F.A.O)

- تحقیق در زمینه اوضاع فرهنگی، اجتماعی و کشاورزی کشور فیلیپین
- اعزام یک نفر کارشناس آموزش زنان جهت شرکت در اجلاس منطقه‌ای اطلاعات پایه زنان در کشاورزی به کشور کوالالامپور
- برگزاری دومین گردهمایی سالیانه آموزش زنان روستایی با شرکت حدود ۵۰ نفر از کارشناسان ترویج زن کشور از تاریخ ۹.۶ دی

همان طور که اشاره شد از سال ۱۳۹۶ به بعد برنامه‌ها بر اساس موافقتنامه جدید تهیه و مبادله شده و در سال ۱۳۷۰ نیز ادامه داشته، لیکن برنامه‌ها از نظر حجم افزایش یافت. در جدول شماره (۴) گزارش مختصری از رنوس برنامه‌های در دست اجرا، عملکرد و پیشرفت فیزیکی فعالیتهای درج شده است.

یکی از فعالیتهای مهمی که در سال ۱۳۷۰ توسط سازمان ترویج به مرحله اجرا گذارده شد؛ «آموزش زنان روستایی» بود. سازمان ترویج در این سال با حدود ۶۰ نفر کارشناس ترویج در ستاد مرکزی و مرکز استانها در مورد برنامه‌ریزی برای آموزش زنان روستایی، فعالیت خود را شروع نمود. اهم فعالیتهای آنان در این سال عبارت بود از:
- اجرای طرح بهداشتی کردن و بهبود کیفیت

جدول شماره (۴): رنوس برنامه‌ها، عملکرد و درصد پیشرفت فعالیتها در سال ۱۳۷۰

حجم فعالیتها			واحد	شرح عملیات
درصد پیشرفت کار	عملکرد	مصوب		
۱۰۰	۱۶۳۸۰۰۰	۱۶۳۷۸۱۷	نفر روز	آموزش تولیدکنندگان زراعی و باغبانی
۱۶۲	۸۴۰۲	۵۱۶۱	هکتار	احداث مزارع و باغات آموزشی نمونه
۲۲۲	۲۱۴۰	۹۶۰	دقیقه	تهیه و تولید فیلمهای آموزشی
۱۰۶	۳۳۹۳۹۴	۳۲۰۰۰۰	جلد	تهیه و تدوین چاپ و انتشار نشریه‌ها و پوستر
۱۳۲	۱۰۹۸	۸۳۰	نفر	آموزش کادر فنی
۳۳	۱۱۵	۳۵۰	طرح	اجرای طرحهای مشترک تحقیقی . ترویجی
۱۰۰	۱۳۷۵	۱۳۷۵	هکتار	ایجاد مزارع مکانیزه و یکپارچه آموزشی برای اعضای تعاونیهای مشاع
۵۶	۲۵۵	۴۵۷	نفر	به کار گیری پرسنل ترویج
۱۷	۷۱	۴۱۰	دستگاه	خرید وسایل نقلیه

شرح عملیات			واحد	حجم فعالیتها		
				مصوب	عملکرد	درصد پیشرفت کار
آموزش تولیدکنندگان زراعی و باغبانی			نفر روز	۲۵۵۷۳۲۰	۱۵۵۴۲۸۶	۶۱
احداث مزارع و باغات آموزشی نمونه			هکتار	۸۲۴۴	۵۴۵۸	۶۶
تهیه و تولید فیلمهای آموزشی			دقیقه	۱۲۲۵	۷۰۰	۵۷
تهیه و تدوین چاپ و انتشار نشریه‌ها و پوستر			جلد	۴۰۰۰۰۰	۱۱۰۰۰۰	۲۸
آموزش کادر فنی			نفر	۱۰۶۳	۸۱۶	۷۷
اجرای طرحهای مشترک تحقیقی، ترویجی			طرح	۴۵۰	۱۸۰	۴۰
ایجاد مزارع مکانیزه و یکپارچه آموزشی برای اعضای تعاونیهای مشاع			هکتار	۱۷۵۰	۹۷۵	۵۶
به کارگیری پرسنل ترویج			نفر	۳۷۴	۷۹	۲۱
خرید وسایل نقلیه			دستگاه	۳۹۹	۸۲	۲۱

سمنان و فارس، بشرح زیر بوده است:

تشکیلات اداری و سازمانی نهاد ترویج (پس از انقلاب اسلامی)

- ◆ آموزش از طریق کلاسهای انفرادی به تعداد ۶۵۴۷ نفر
- ◆ تشکیل ۸۷۴ کلاس کوتاه مدت ترویجی با شرکت ۱۷۹۶۶ نفر
- ◆ تشکیل ۱۳ کلاس بلندمدت ترویجی با شرکت ۷۸۲ نفر
- ◆ بازدید کوتاه مدت ترویجی به تعداد ۲۶ فقره و با شرکت ۵۲۰ نفر
- ◆ توزیع ۶۷ برگ پوستر آموزش مربوط به زنان روستایی
- ◆ توزیع ۷۰ اطلاعیه ترویجی مربوط به آموزش زنان روستایی
- ◆ توزیع ۵۹۲ جلد نشریه‌های ترویجی بین آموزش دیدگان
- ◆ نمایش ۱۲۷ حلقه فیلم آموزشی - ترویجی با شرکت ۴۵۰۹ نفر بیننده
- ◆ توزیع ۱۵۹ قطعه عکس ترویجی مربوط به آموزش زنان روستایی
- ◆ اجرای ۱۶ برنامه رادیویی به مدت ۱۵۰ دقیقه
- ◆ احداث سه قطعه مزرعه نمایشی در سطح ۱/۵ هکتار

سال ۱۳۷۱

در سال ۱۳۷۱ نیز برنامه بر اساس موافقتنامه مبادله شده از نظر حجم، افزایش داشته است که در جدول شماره (۵) گزارش مختصر رنوس برنامه‌های در دست اجرا، عملکرد و پیشرفت فیزیکی فعالیتها در شش ماهه اول سال درج شده است.

بر اساس آنچه یاد شد، سرآغاز ایجاد تشکیلات رسمی ترویج کشاورزی در ایران سال ۱۳۲۷ است که در نیمه دوم اجرای برنامه عمرانی هفت ساله اول و با استفاده از اعتبارات آن برنامه، «اداره کل ترویج کشاورزی» به تشکیلات وزارت کشاورزی افزوده شد. این اداره کل که در سال ۱۳۳۸ به سازمان ترویج کشاورزی تبدیل شد، تحت نظارت و سرپرستی معاونت زراعت وزارت کشاورزی قرار داشت. در سالهای ۱۳۳۸، ۱۳۴۰، ۱۳۴۳ و ۱۳۴۶ تشکیلات اداری سازمان ترویج مورد تجدید نظرهای مختلف قرار گرفت. در سال ۱۳۵۷ همزمان با وقوع انقلاب اسلامی در ایران تا سال ۱۳۵۸ که تشکیلات سازمانی ترویج به طور مجدد مورد تجدید نظر قرار گرفت، نمودار سازمانی ترویج به صورت نمودار شماره (۱) بود. در مقطع زمانی ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۸ نیز با حذف سپاهیان ترویج و آبادانی و دیگر تحولاتی که در تشکیلات اداری ترویج انجام شد، نمودار سازمانی ترویج دگرگون شد. (نمودار شماره ۲)، ولی همچنان تحت نظارت و سرپرستی معاونت زراعت انجام وظیفه می‌نمود. از سال ۱۳۶۸ به بعد معاونت جدیدی با عنوان «معاونت ترویج و آموزش کشاورزی» به تشکیلات وزارت کشاورزی اضافه شد که سازمان ترویج را زیر نظر سرپرستی خود قرار داد. در همین ایام تشکیلات داخلی سازمان ترویج نیز دچار تحولات سازمانی شد که در نمودار شماره (۳) درج شده است.

شایان ذکر است که در سطوح تشکیلاتی سازمان ترویج از سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۸ «قسمت

یکی از فعالیتهای مهمی که در سال ۱۳۷۰ توسط سازمان ترویج به مرحله اجرا گذارده شد؛ «آموزش زنان روستایی» بود. سازمان ترویج در این سال با حدود ۶۰ نفر کارشناس ترویج در ستاد مرکزی و مرکز استانها در مورد برنامه‌ریزی برای آموزش زنان روستایی، فعالیت خود را شروع نمود

انتشارات فنی» که یکی از مجموعه‌های سازمان ترویج محسوب می‌شود، وظیفه و مسئولیت چاپ، تکثیر، تهیه فیلم، پوستر و نشریه‌های ترویجی را بر عهده داشته است. همچنین قابل یادآوری است که در خرداد ماه ۱۳۶۴ پست سازمانی «معاونت فنی» (سرپرستی طرحهای افزایش تولید) از تشکیلات سازمانی ترویج جدا و بعدها به صورت شرکت تهیه و توزیع نهال و بذر درآمد.

همان طور که بیان شد، در سال ۱۳۶۸ سازمان ترویج کشاورزی از معاونت زراعت وزارت کشاورزی منتزع و تحت نظارت و سرپرستی معاونت آموزش و ترویج قرار گرفت و در بهمن ماه سال ۱۳۷۱ تحولات دیگری در تشکیلات اداری - اجرایی وزارت کشاورزی و سازمان ترویج کشاورزی بوقوع پیوست. بدین ترتیب که سازمانهای سه‌گانه تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی در یکدیگر ادغام و با عنوان «سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی»، سازمان واحد «تات» را تشکیل دادند.

این سازمان نیز تحت نظارت و سرپرستی معاونت جدیدی در وزارت کشاورزی با نام «معاونت تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی (تات) قرار گرفت. این معاونت جدید از ادغام دو معاونت «آموزش و ترویج» و «امور تحقیقاتی» وزارت کشاورزی به وجود آمد. دو معاونت یاد شده که تا قبل از این تاریخ، معاونتهای مستقلی در وزارت کشاورزی محسوب می شدند، بعد از این تحول سازمانی، از تشکیلات وزارت کشاورزی حذف شدند.

در این تغییر و تحولات سازمانی که در اواخر سال ۱۳۷۱ تصویب و از اوایل سال ۱۳۷۲ به اجرا

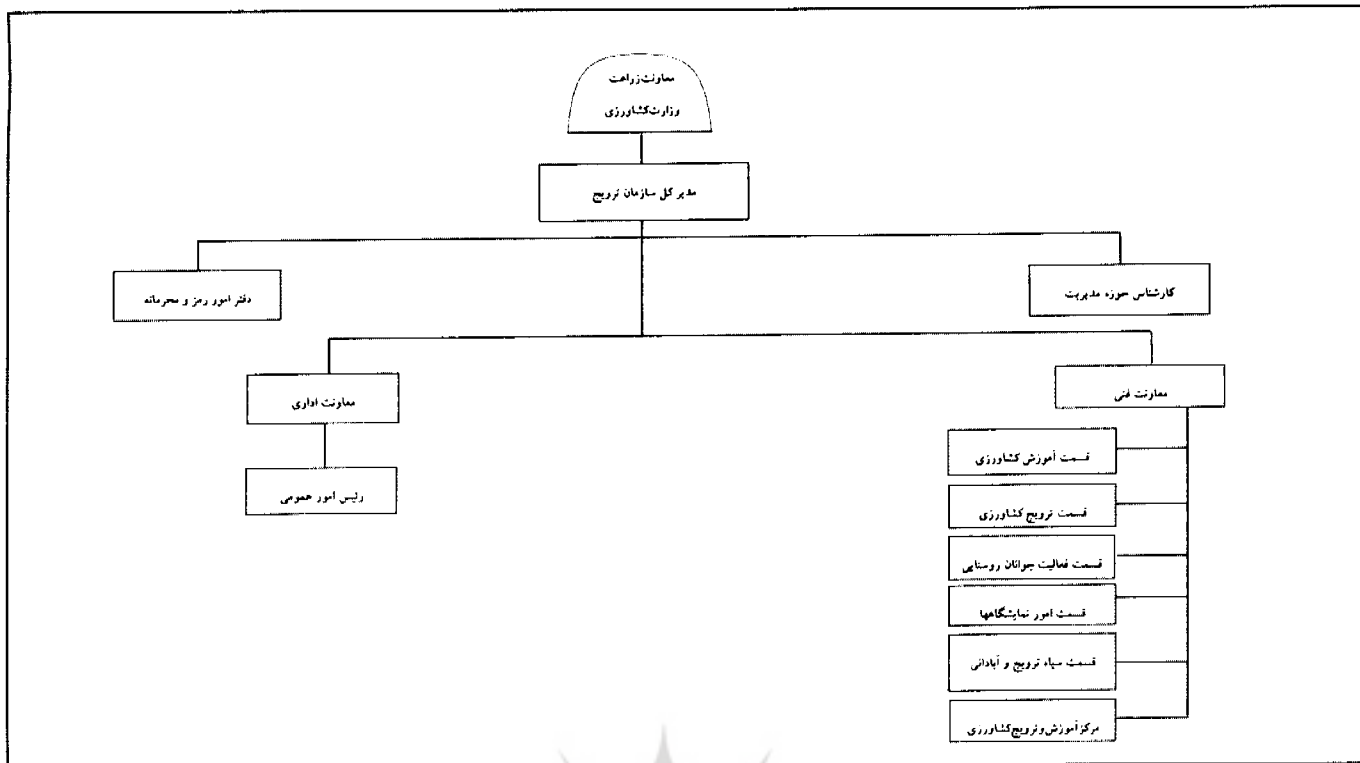
سر آغاز ایجاد تشکیلات رسمی ترویج کشاورزی در ایران سال ۱۳۲۷ است که در نیمه دوم اجرای برنامه عمرانی هفت ساله اول و با استفاده از اعتبارات آن برنامه، «اداره کل ترویج کشاورزی» به تشکیلات وزارت کشاورزی افزوده شد. این اداره کل که در سال ۱۳۳۸ به سازمان ترویج کشاورزی تبدیل شد، تحت نظارت و سرپرستی معاونت زراعت وزارت کشاورزی قرار داشت

گذارده شد، در تشکیلات امور اداری و اجرایی استانها و شهرستانها و همچنین شرکتها و سازمانهای وابسته به وزارت کشاورزی نیز تغییرات و دگرگونیهایی را ایجاد نمود که در نمودارهای شماره (۴)، (۵) و (۶) درج شده است. به دنبال این دگرگونیهای تشکیلاتی، تغییراتی نیز در نمودار اداری سازمان ترویج به وجود آمد که بشرح زیر ذکر می گردد:

۱. «سازمان ترویج کشاورزی» به «معاونت ترویج سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی» تغییر نام داد.

جدول شماره (۶): حجم برنامه های آموزشی فعالیتهای ترویجی در برنامه پنجساله اول طرح آموزشهای ترویج کشاورزی

نوع کار	آموزش مولدین	تهیه فیلمهای آموزشی	اجرای طرحهای تحقیقی و ترویجی	احداث مزارع نمایشی و باغات نمونه	چاپ و تکثیر نشریه ها	تأمین نیروی انسانی	تأمین خودرو	آموزش اعضای تعاونیهای مشاع	آموزش کادر فنی	اعتبارات مصوب	اعتبارات تخصیص یافته	هزینه های انجام شده و تعهدات
واحد کار	نفر/ روز	دقیقه	طرح	هکتار	جلد	نفر	دستگاه	هکتار	نفر	هزارریال	هزارریال	هزارریال
مقدار کل کار	۸۸۳۵۰۴۷	۵۰۰۰	۱۵۷۵	۳۱۵۷۳	۱۷۰۰۰۰۰	۱۹۵۶	۱۶۶۵	۶۰۰۰	۴۴۵۴	۲۵۷۹۵۹۷۰	-	-
اجرا شده سال ۱۳۶۸	۸۵۶۱۰	۵۰۰	۱۰۰	۸۴۱	۱۵۰۰۰۰	۲۸۵	-	۵۵۸	۵۳۲	۶۷۰۰۰۰	۶۳۱۵۲۸	۶۲۳۹۷۵
اجرا شده سال ۱۳۶۹	۹۳۹۴۴۳	۵۶۰	۱۳۴	۵۶۳۵	۱۶۹۷۳۰	۴۷۷	۱۵۹	۷۵۰	۸۱۰	۴۰۰۰۰۰۰	۳۷۴۵۱۳۶	۳۶۵۳۰۶۸
اجرا شده سال ۱۳۷۰	۱۶۳۸۰۰۰	۲۱۴۰	۱۱۵	۸۴۰۲	۳۳۹۳۹۴	۲۵۵	۷۱	۱۳۷۵	۱۰۹۸	در قانون ۵۵۰۰۰۰۰ تصوره ۲۰۰۰۰۰۰	۴۹۵۰۴۰۰	۹۵۰۴۰۰
اجرا شده سال ۱۳۷۱	۲۵۵۷۳۲۰	۱۲۲۵	۴۵۰	۸۲۴۴	۴۰۰۰۰۰	۳۷۴	۳۹۹	۱۷۵۰	۱۰۶۳	در قانون ۷۳۰۰۰۰۰ تصوره ۲۷۰۰۰۰۰	-	-
اجرا شده شش ماهه اول سال ۱۳۷۱	۱۵۵۴۲۸۶	۷۰۰	۱۸۰	۵۴۵۸	۱۱۰۰۰۰	۷۹	۸۲	۹۷۵	۸۱۶	-	۳۲۱۲۰۰۰	نظس ۳۳۱۰۰۰۰ تعهدات ۲۰۰۰۰۰۰
جمع عملکردها از ۱۳۶۸/۱/۱ تا ۱۳۷۱/۶/۳۱	۴۲۱۷۳۳۹	۳۹۰۰	۵۲۹	۲۰۳۳۶	۱۱۶۹۱۲۴	۱۰۹۶	۳۱۲	۳۶۵۸	۳۲۵۶	۲۰۳۷۰۰۰۰	۱۲۵۳۹۰۶۴	نظس ۲۲۷۲۳۸ تعهدات ۲۰۰۰۰۰۰
اجرا شده در سال ۱۳۷۲	۳۶۱۴۸۵۰	۱۳۷۵	۷۷۶	۱۳۰۶۳	۶۴۱۰۰۰	۵۶۵	۹۴۲	۲۳۴۲	۲۱۷۹	-	-	-
جمع افزایش نسبت به برنامه	۱۶۱۴۵۲	۹۲	-	۴۹۱۳	-	-	-	-	۱۲۲۸	-	-	-

درآمد که تأثیرات قابل توجهی را بر بخش کشاورزی و روستایی کشور بر جای گذاشت. اهم این برنامه‌ها عبارت بودند از:

- برنامه پنجساله ترویج کشاورزی
- طرحهای جامع ترویج کشاورزی
- برگزاری سمینارهای علمی ترویج
- برگزاری مراسم سال و هفته ترویج کشاورزی
- اجرای طرحهای تحقیقی، ترویجی، آموزش زنان و جوانان روستایی و...

از آنجایی که پرداختن به تمامی این برنامه‌ها و فعالیتها در این مقاله میسر نیست، لذا به طور مختصر و فشرده برخی از مهمترین برنامه‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۱. طرحهای جامع ترویج کشاورزی

اندیشه طرح و تدوین برنامه‌های جامع ترویج کشاورزی از اواخر سال ۱۳۴۳ متعاقب طرح برنامه‌های «بخشی - منطقه‌ای» در ذهن برنامه‌ریزان و مسئولان ترویج کشور شکل گرفت. چنانچه از محتوا و توجهات برنامه‌های مربوط استنباط می‌شود. منظور از برنامه‌های جامع ترویج کشاورزی، آن نوع برنامه‌های ستادی آموزش کشاورزی است که جهت ارتقای سطح دانش، بینش و مهارتهای حرفه‌ای کشاورزان و روستاییان در کلیه زمینه‌های

ترویج را انجام می‌دهند. در شهرستانهای تابعه استان نیز فعالیتهای کشاورزی زیر پوشش مدیریتهای کشاورزی هر یک از استانها انجام می‌پذیرد که یکی از اداره‌های آن با عنوان «اداره ترویج و آموزش کشاورزی» عهده‌دار انجام امور مربوط به فعالیتهای ترویج در سطح شهرستانهاست. در مراکز دهستانهای تابعه هر شهرستان نیز متناسب با وسعت آن، تعدادی مراکز خدمات کشاورزی مستقر هستند که در هر مرکز خدمات کشاورزی، تعدادی از مروجین کشاورزی و کارشناسان ترویجی به عنوان عوامل صنفی ترویج، وظایف ارشاد و هدایت روستاییان و کشاورزان منطقه خود را به انجام می‌رسانند.

تحولات و تغییرات سازمانی فوق، آخرین دگرگونی سازمانی تا قبل از ادغام وزارتخانه‌های جهاد سازندگی و کشاورزی هستند، اما بدیهی است که پس از ادغام و تلفیق تشکیلات ترویج در دو وزارتخانه فوق، روند تغییرات سازمانی به گونه دیگری رقم خواهد خورد.

اهم برنامه‌های ترویج کشاورزی در دوران پس از انقلاب

در دوران پس از انقلاب، برنامه‌های متعددی توسط سازمان ترویج کشاورزی به مرحله اجرا

۲. معاونت ترویج «سازمان تات» تحت نظارت و سرپرستی معاونت جدیدی با عنوان معاونت تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی قرار گرفت و این معاونت، ریاست سازمانهای سه گانه فوق را عهده‌دار شد.

۳. سطوح تشکیلاتی و سازمانی ترویج کشاورزی به صورت قابل ملاحظه‌ای تحلیل رفته و کوچک شد.

با توجه به نمودار شماره (۶)، در آخرین تشکیلات سازمانی ترویج، با عنوان معاونت ترویج «سازمان تات» چهار دفتر فنی بشرح زیر در ستاد مرکزی این معاونت گنجانیده شده است:

۱. دفتر مطالعات و بررسی روشهای ترویجی
۲. دفتر هماهنگی امور ترویجی و انتقال یافته‌ها
۳. دفتر تولید برنامه‌های ترویجی و انتشارات فنی

۴. دفتر ترویج فعالیتهای زنان روستایی این دفاتر زیر نظر معاون ترویج سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، وظیفه سیاستگذاری، برنامه‌ریزی و هدایت شبکه بزرگ ترویج را در سطح کشور، عهده‌دار می‌باشند. در مراکز استانها و مناطق مستقل، معاونتهای تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی و مدیریتهای ترویج و آموزش سازمانهای کشاورزی، وظایف مربوط به

کشاورزی از قبیل امور زراعی، امور دام، آب و خاک، طیور، آبیان، صنایع تکمیلی و تبدیلی، حرف روستایی و... برای تربیت نیروی انسانی ماهر و مطلع، پیگیری می‌شود.

این برنامه‌ها در فرایندی خاص با عنوان «طرحهای جامع ترویج کشاورزی مراکز خدمات روستایی دهستان» در سال ۱۳۶۴ در چهار شهرستان قمشه (استان اصفهان)، بجنورد (استان خراسان)، کردکوی (استان گرگان و گنبد)، و مرودشت (استان فارس)، به مرحله اجرا درآمدند.

لازم به ذکر است که در همان سال طرح ملی ترویج کشاورزی با عنوان «تهیه و وسائل و تجهیزات برای آموزشهای ترویجی» با ۸۰ میلیون ریال اعتبار بین سازمان ترویج کشاورزی با وزارت برنامه و بودجه مبادله شد که پروژه‌های زیر را شامل می‌شد:

جدول شماره (۷): توزیع اعتبار و تعداد پروژه‌های طرحهای جامع ترویج کشاورزی در سال ۱۳۶۶

ردیف	محل اجرای طرح	تعداد پروژه	میزان اعتبار (هزار ریال)
۱	اردبیل	۲	۱۰۰۰۰
۲	اسفراین	۱۷	۱۱۸۰۵
۳	بجنورد	۱۳	۲۴۶۲۶
۴	بروجرد	۶	۱۶۷۴۸
۵	بروجن	۴	۹۹۸۲
۶	جم	۱۴	۱۸۶۲۵
۷	بندر ترکمن	۴	۱۱۴۷۴
۸	بندرعباس	۱۱	۱۹۳۲۱
۹	دامغان	۱۰	۱۰۵۳۶
۱۰	دشتستان	۶	۱۳۸۸۵
۱۱	سراب	۶	۱۰۲۶۲
۱۲	سلماس	۷	۶۵۱۲
۱۳	فومن	۵	۱۰۰۰۰
۱۴	فیروز آباد	۹	۱۲۷۷۳
۱۵	قمشه	۱۵	۱۱۶۸۴
۱۶	کردکوی	۱۰	۸۴۰۰
۱۷	کهگلویه و بویر احمد	۸	۲۰۰۹۶
۱۸	گنبد کاوس	۱۸	۱۴۰۰۸
۱۹	لردگان	۱۸	۹۷۷۴
۲۰	مرودشت	۷	۱۳۸۹۵
۲۱	ملایر	۷	۱۳۸۹۵
۲۲	میناب	۹	۱۰۰۰
۲۳	مهریز	۱۴	۱۷۸۴۰

- آموزش کادر فنی ترویج کشاورزی در سطح استانها
- به کارگیری وسیع امور سمعی و بصری و تهیه برنامه‌های رادیو - تلویزیونی به منظور آموزش روستاییان
- چاپ نشریه‌ها، کتابها، پوستر و دیگر مواد آموزشی
- پروژه تکمیل و تجهیز نمایشگاه سازمان مرکزی

طرح جامع ترویج کشاورزی در سالهای بعد از ۱۳۶۴ با عنوان کلی «تهیه و وسائل و تجهیزات برای آموزشهای ترویجی» از طریق سازمان ترویج کشاورزی در ۱۵ شهرستان دیگر علاوه بر چهار شهرستان یاد شده به مرحله اجرا درآمد. این طرحها

با عنوان اختصاصی «طرح جامع مراکز خدمات کشاورزی شهرستان» با وزارت برنامه و بودجه مبادله و در مجموع در ۱۹ شهرستان با ۳۴۰ میلیون ریال اعتبار اجرا شد. (جدول شماره ۷)

عنوانهای دیگر پروژه‌های این طرح عبارت بودند از:
- آموزشهای کوتاه‌مدت
- اعضای مشاعهای هفت‌نفره
- ایجاد مزارع آزمایشی
«ترویجی. تحقیقی» در سطح کشور

- امور سمعی و بصری
- امور انتشارات فنی
- آموزش کادر فنی ترویج کشاورزی

بررسی محتوای مطالب منتشر شده در متن طرحهای جامع ترویج کشاورزی، نشانگر آن است که طراحان این برنامه‌ها اغلب از زوایای مختلف، باورهای مشخصی را در طرح و اجرای برنامه‌های مزبور، مد نظر داشته‌اند. برای مثال در خصوص دلایل توجیهی طرحهای جامع ترویج کشاورزی، موارد و مطالب زیر آمده است:

* روستاییان و مولدان بخش کشاورزی سلولهای زنده و فعال

یک پیکر بزرگ‌اند که لازمه توسعه‌اش حرکت فعالانه این پیکر عظیم است.

* در کشوری مثل ایران که حدود نیمی از جمعیت آن را روستاییان تشکیل می‌دهند و این قشر عظیم در هزاران روستای دور از هم زندگی می‌کنند و زمینهای زراعی آنان در سطوح کم و پراکنده می‌باشد و همچنین رقم عمده‌ای را دامداران خرده‌پا با تعداد دامهای محدود تشکیل داده و جمعیتی انبوه نیز دامداران عشایری با دامهای کوچ‌رو هستند، به طور قطع راهی برای توسعه کشاورزی جز از طریق ترویج کشاورزی وجود ندارد و در ساختار فعلی جامعه روستایی ایران این تنها راه است.

* ترویج کشاورزی فعالیتی مردمی است که قشر عظیمی را در برمی‌گیرد و آنان را در شناخت مشکلات و اندیشیدن جهت یافتن راه‌حلهای ممکن یاری می‌کند.

در این زمینه عبارتهایی نیز از متن طرحهای ترویجی تنظیم شده در سال ۱۳۶۴ انتخاب شده که قابل توجه می‌باشند و در اینجا به برخی از آنها اشاره می‌شود:

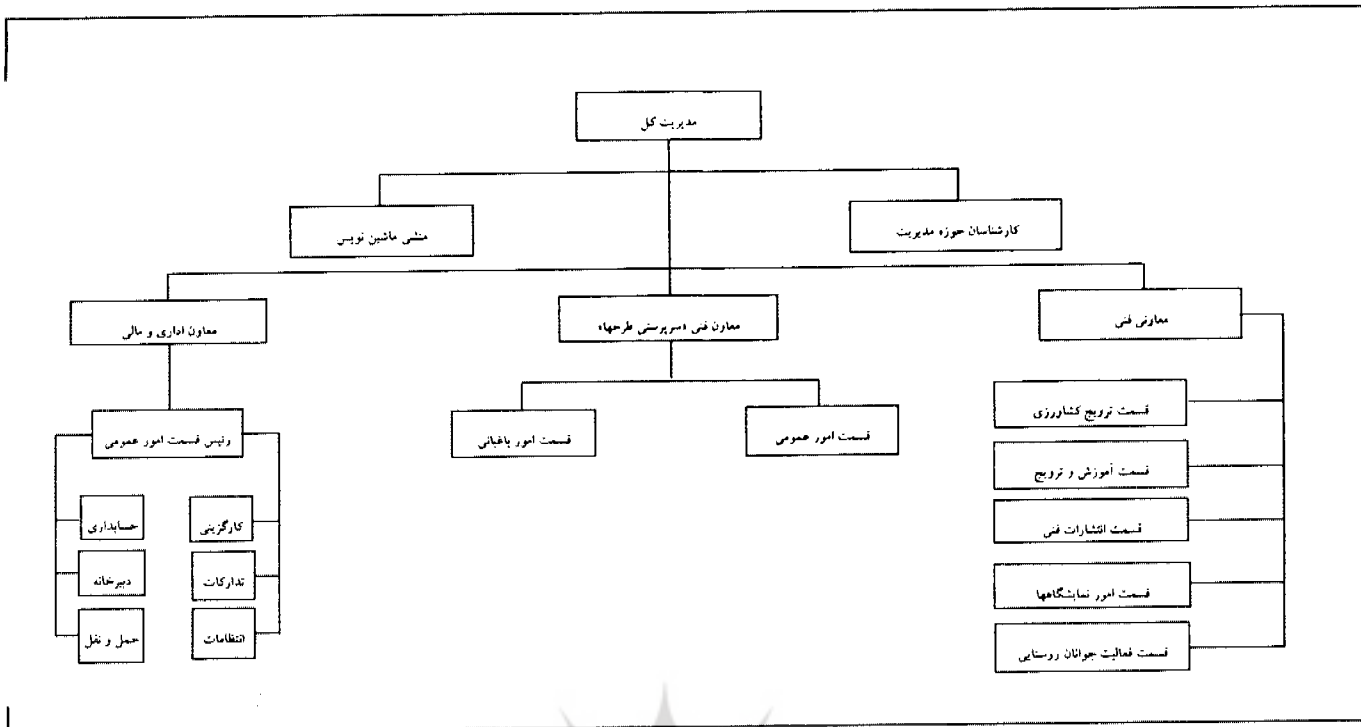
* فلسفه ترویج کشاورزی مبتنی بر ارج نهادن و اصالت دادن به انسانهاست. انسانهایی که متفکر و با شعورند و با آموزشهای لازم می‌توانند مسئله‌یابی کرده و مشکلات خود را بررسی نموده و برای آن راه حل پیدا کنند. ترویج کشاورزی که یکی از عوامل مهم و پیش‌تاز توسعه کشاورزی است چنین رسالتی را برعهده دارد.

* سازمان مرکزی ترویج کشاورزی وظیفه مهم و اساسی تهیه و تدارک مواد سمعی و بصری، رادیویی و تلویزیونی و آموزش وسیع کادر فنی ترویج را در سطح کشور برعهده دارد.

* آموزش روستاییان باعث افزایش سطح آگاهیها و مهارتهای فنی روستاییان و به تبعیت؛ بالا رفتن تولید کشاورزی و بهزیستی روستاییان - که بخش عمده‌ای از جمعیت کشور را تشکیل می‌دهند - می‌شود و این امر موجب تأثیرات عمیق اجتماعی بر روی این قشر عظیم مستضعف و همچنین اثرات مفید اجتماعی بر روی کل جامعه خواهد شد. از نظر سیاسی نیز تولید بیشتر محصولات کشاورزی و دامی، گسستگی وابستگیهای اقتصادی و استقلال سیاسی را به دنبال خواهد داشت.

لذا در طرحهای جامع ترویج کشاورزی در سال ۱۳۶۵، برخی اعتقادات بارز بشرح زیر دیده می‌شوند:

○ اشاعه نوآریها به منظور بالا بردن سطح آگاهی، پیش و مهارتهای فنی - حرفه‌ای، اجتماعی و زیست

بالا برده و اثرات مفیدی در بهبود وضع اجتماعی آنان به وجود خواهد آورد. علاوه بر این با آموزش افراد و ارتقای سطح شعور علمی آنان، شعور اجتماعی آنان ارتقا خواهد یافت.

◊ از نظر سیاسی بی‌نیازی به بیگانگان می‌توانند مهمترین عامل کسب استقلال سیاسی یک کشور باشد.

هدفهای برنامه‌های جامع ترویج کشاورزی

۱. ارتقای سطح آگاهیها و مهارتهای روستاییان برای تولید بیشتر و برداشتن گامهای مؤثر جهت خوداتکایی کشاورزی کشور.
۲. در این طرح، امر برنامه‌ریزی، «از پایین به بالا» مد نظر قرار گرفته و روستا به عنوان هسته اصلی شکل‌گیری برنامه مطرح می‌شود و بر اساس همین اعتقاد، برای هر دهستان به صورت جداگانه طرح لازم تهیه می‌شود.
۳. این طرح، طیفی وسیع و همه‌جانبه در امر تولید در کشاورزی را در بر گرفته و مسائل را به صورت انتزاعی و تجریدی نمی‌نگرد، بلکه نظریات و علایق کلیه دست‌اندرکاران را جویا شده و در این زمینه رعایت آمال و آرمانهای مولدین روستایی را مورد توجه قرار می‌دهد.

مشکلات خودش را یافته و در حل آن بکوشد. بنابراین در مورد توجیه اقتصادی آن اصولاً مطالب بسیاری را می‌توان ارائه نمود که در طرحهای جامع ترویج کشاورزی نیز برای هر شهرستان به طور کامل توضیح لازم ارائه گردیده است. به عبارتی سطح بازده اقتصادی آن، همانا توسعه کشاورزی کشور است که به حق بالاتر از سرمایه‌گذارهای دیگر می‌باشد و سرمایه‌گذاری در این زمینه مناسبترین راه نیل به خوداتکایی در محصولات کشاورزی در کشور است.

موارد زیر نیز از متن طرح ترویجی سال ۱۳۶۶ استخراج شده که در آن عبارتهایی جدید به نسبت آنچه در طرح ترویجی سالهای پیش از آن آمده، انتخاب شده است. در این طرح بینش محوری برنامه‌های مزبور چنین بیان شده است:

◊ سرمایه‌گذاری در امر آموزش و تربیت انسانها در عین اثرات عمیق و زیربنایی، کم‌هزینه‌ترین سرمایه‌گذارها محسوب می‌شود. با آموزشهایی که ارائه خواهد شد سطح اطلاعات مولدین کشاورزی ارتقا یافته و با تغییر رفتار آنان و پیروی از روشهای نوین، تولید بویژه تولیدات کشاورزی افزایش خواهد یافت که بازده اقتصادی آن روشن است.

◊ از نظر اجتماعی نیز افزایش تولیدات و حصول درآمدهای بیشتر، سطح رفاه زندگی روستاییان را

محیطی تولیدکنندگان بویژه خانوارهای روستایی عشایری و صیادی برای افزایش تولید و ارتقای سطح زندگی آنان و نیز اشاعه فن آوری سودمند در توسعه کشاورزی و منابع طبیعی از طریق آموزش و وظایف به عنوان اصلی‌ترین وظایف و عمده‌ترین هدفهای تعیین شده برای ترویج کشاورزی کشور. مروج با به کارگیری شیوه‌های آموزشی و ارتباطی خاص خود، یک راه میان‌بر برای انتقال تازه‌های علمی و انعکاس مشکلات موجود بین مراجع علمی و مجامع روستایی و تولیدی است.

◊ با توجه بیشتر به امر آموزش روستاییان می‌توان با به کارگیری این نیروی عظیم مردمی (روستاییان) هر چه سریعتر به آرزوهای مورد نظر رسید. بدین منظور برای بهره‌گیری از روشهای دقیقتر و صحیح‌تر آموزشی، تهیه طرحی که نگرشی موشکافانه به کلیه مسائل مبتلا به جامعه داشته باشد و از جامع‌نگری لازم و کافی نیز برخوردار باشد، احساس می‌شود.

◊ سرمایه‌گذاری در امر آموزش که محصولی پرازش داشته و مغزهایی پرورش یافته و شکوفا تربیت می‌کند، یک سرمایه‌گذاری ارزان و در عین حال پربازده است.

◊ فلسفه ترویج کشاورزی مبتنی بر اصالت دادن به ارزشهای انسانی است و هدف آن پرورش انسانی مبتکر و باشعور است تا بتواند خود مسائل و

۴. در این طرح به تولیدات کشاورزی به صورت عام نگریسته شده و شناخت و چاره‌اندیشی درباره کلیه مسائل و معضلات تولیدات زراعی، باغبانی، دامی و منابع طبیعی به صورت جامع نگرانه مورد نظر قرار می‌گیرد.

۵. این طرح افزایش تولید را در کلیه زمینه‌ها مد نظر داشته و هدفهای روشن و مشخصی را در پیش روی خود دارد.

۶. نظام اجرایی طرح کاملاً روشن است.

۷. تقویم زمانی انجام فعالیت‌های هر طرح و پروژه مشخص و زمان مورد نیاز جهت نیل به هدفها معلوم شده است.

۸. در این طرح به امر تخصصی کردن فعالیت‌های کارشناسان و رشته‌ای نمودن فعالیت مروجین کشاورزی و آموزش وسیع آنان در این زمینه توجه خاصی مبذول گردیده و این امر از هدفهای اصلی و اساسی طرح می‌باشد.

با مراجعه به بخش ویژه‌ای که در طرحهای جامع ترویج سالهای مختلف، به عنوان هدفهای مزبور پیش‌بینی شده بود، دو نوع هدف روشن تشخیص داده شد. نوع اول و نوع دوم هدفها، که البته در طرح مربوط به سال ۱۳۶۴، هدفهای کمی به عنوان هدفهای عملیاتی اصلی و هدفهای کیفی

به عنوان هدفهای عملیاتی فرعی تعبیر شده‌اند. مثلاً در متن طرح توجیهی مربوط به سال ۱۳۶۴، هدفهای کمی در قالب آموزش ۷۵۰ نفر کارشناس و مروج کشاورزی و تعداد ۵۰ کلاس و اعزام تعداد ۷۴ نفر از کادر فنی به خارج از کشور جهت ارتقای دانش فنی آنها به منظور بالا بردن کیفیت آموزش روستاییان، ذکر شده است.

هدفهای کمی طرحهای جامع ترویج کشاورزی در سالهای ۱۳۶۵ و ۱۳۶۶، نیز به طور کلی شامل هزاران نفر از روستاییان در کلاسهای کوتاه مدت و بلندمدت و نیز شرکت آنان در بازدیدهای علمی و فنی و نیز شرکت آنان در بازدیدهای علمی و فنی و همچنین ایجاد مزارع، باغات و دامداریهای آموزشی، آموزش روستازادگان و... بوده است و هدفهای کیفی طرحهای جامع ترویج کشاورزی نیز شامل بهبود روشهای آموزشی و ارتقای کیفی مواد آموزشی (فیلم، اسلاید، نشریه، پوستر و...) می‌شود.

۱- روشهای اجرایی طرحهای جامع ترویج کشاورزی

مدیریت برنامه‌ریزی سازمان ترویج در سال ۱۳۶۴، نظام اجرایی طرحهای جامع ترویج کشاورزی

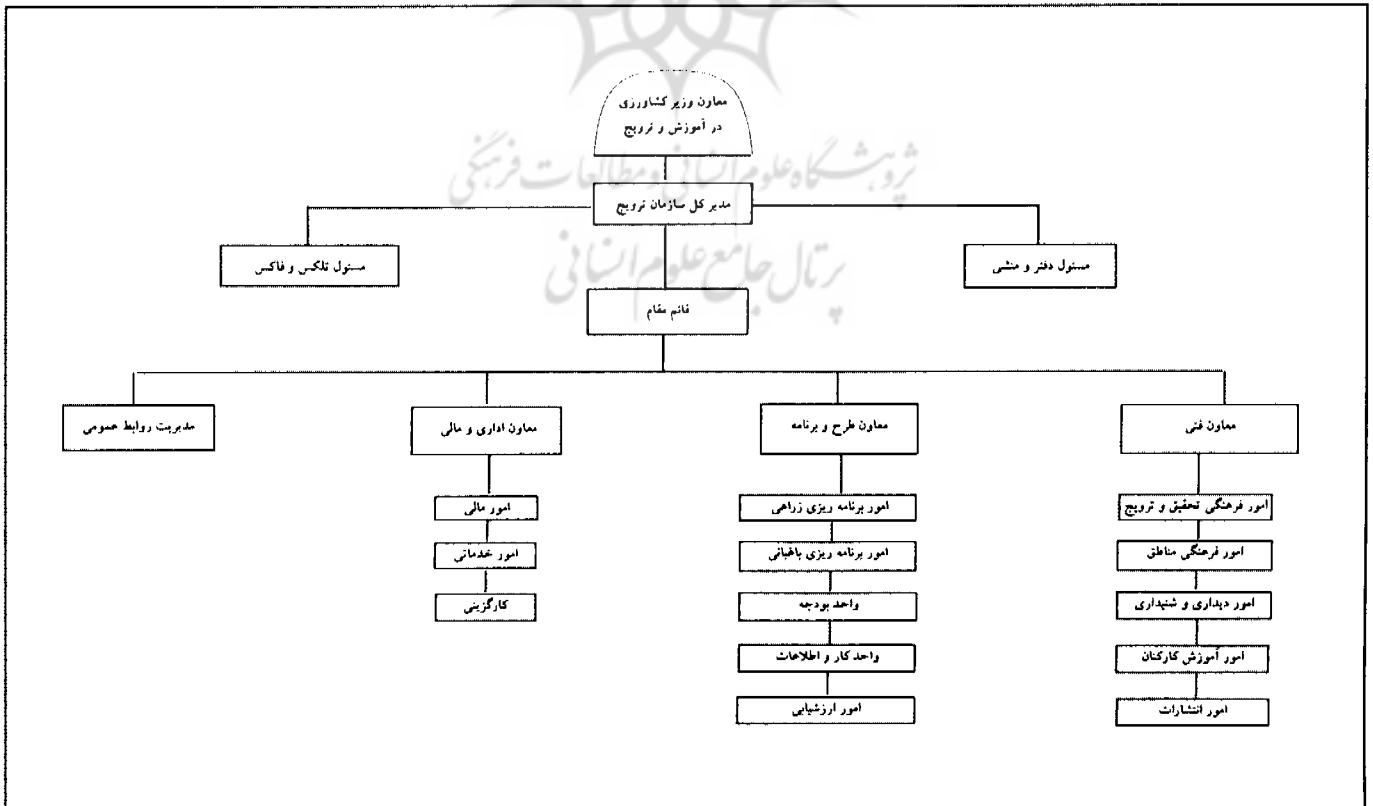
را کاملاً روشن و مشخص بیان کرده است. چنان که در این نظام آمده است «اصولاً طرح مذکور در مناطقی از کشور تهیه و به اجرا گذارده می‌شود که قبلاً زیر پوشش مراکز خدمات کشاورزی روستایی و عشایری قرار گرفته باشند».

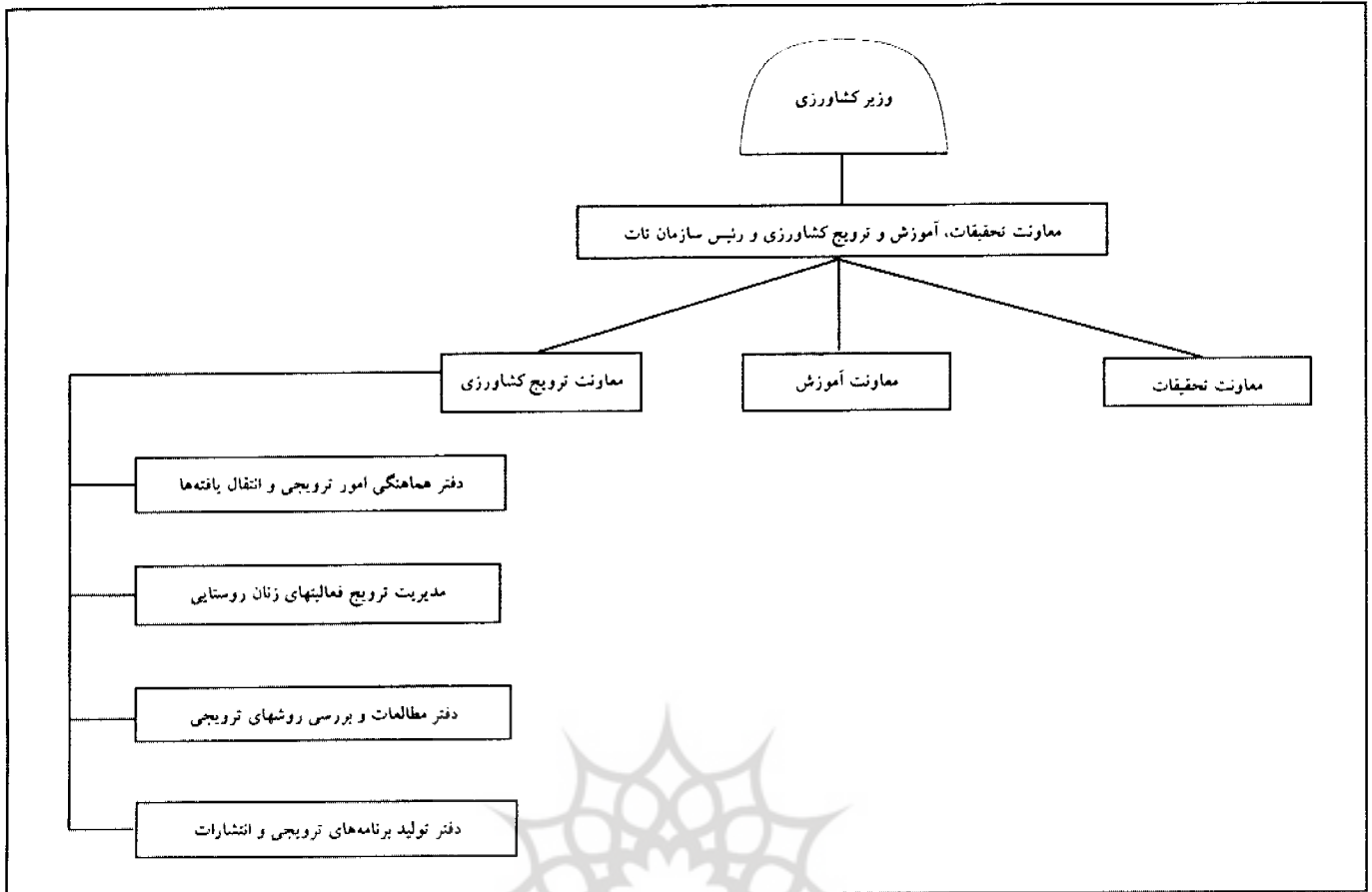
استدلالی که در این خصوص ارائه شده، عبارت است از اینکه؛ مراکز خدمات روستایی خط اصلی و آینده کشاورزی کشور را در روستاها ترسیم می‌کنند و به حق می‌توانند تبلور مؤثر و مثبتی از ارائه خدمات فنی وزارت کشاورزی باشند.

به این ترتیب مبنای گزینش محل اجرای طرحهای جامع ترویج کشاورزی، دهستانهایی هستند که زیر پوشش وزارت کشاورزی بوده و خدمات کشاورزی (روستایی و عشایری) در آنها تأسیس شده است.

از آنجا که یکپارچه نبودن اراضی در روستاهای کشور مشکل اساسی در انجام عملیات کشاورزی، از آماده کردن زمین تا آخرین مراحل برداشت ایجاد کرده و می‌کند، لذا در مورد هماهنگیهای لازم برای اجرای موفقیت آمیز طرحهای جامع ترویج عنوان شده است که شاخه امور زیربنایی با استفاده از امکانات مالی روستاییان و با بهره‌گیری از سیستم بانکی و سایر بانکی و سایر امکانات موجود

نمودار شماره (۳) : نمودار تشکیلاتی سازمان ترویج از سال ۱۳۶۸ تا سال ۱۳۷۱

(شامل ۲۳ شهرستان) اجرا شده اند که قطعا همه موضوعها و مسائل مبتلا به کشاورزی، دامپروری و زمینه های وابسته را در بر نداشته اند. در سال ۱۳۶۵ تعداد ۱۶۷ طرح ترویجی و در سال ۱۳۶۶ در مجموع ۱۹۰ طرح ترویجی به اجرا درآمده اند. در سالهای ۱۳۶۷ و ۱۳۶۸ نیز طرحهای ترویجی در ۱۶ استان و ۲۳ شهرستان اجرا شده است.

برای اجرای مؤثر و مناسب طرحهای آموزشی در «طرحهای جامع ترویج کشاورزی»، روشهای ترویجی خاصی پیشبینی شده بود که این روشها عمدتاً بر محورهای زیر استوار بوده‌اند:

- برگزاری کلاسهای آموزشی کوتاه‌مدت ترویجی
- احداث مزارع نمایشی و آموزشی
- چاپ و توزیع نشریه، پوستر، جزوه‌های آموزشی و...
- استفاده و بهره‌گیری از وسایل سمعی بصری
- برگزاری نمایشگاههای کشاورزی
- تماسهای انفرادی با کشاورزان

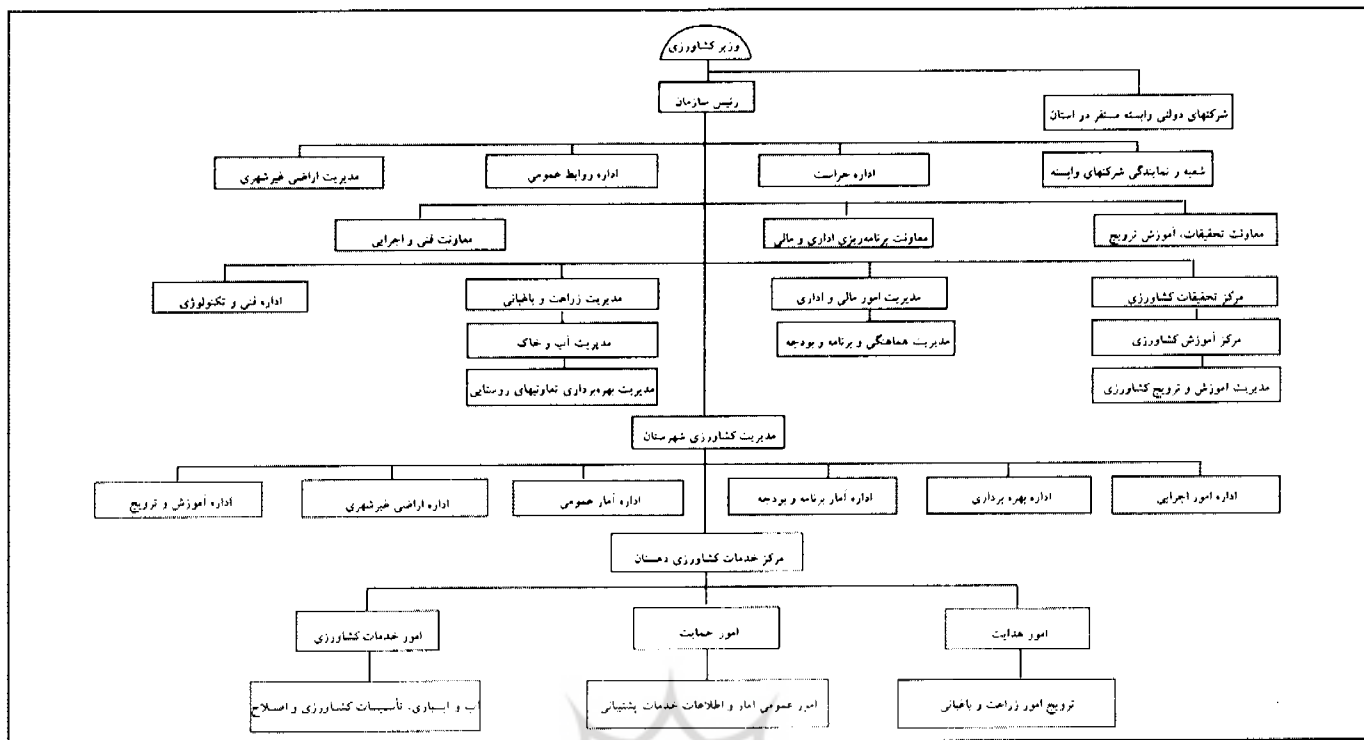
جوشش هستند، نشئت گرفته از ماهیت خاص آنهاست و واقعا بتدریج می‌توانند جایگاه واقعی خود را در روستاها، آن طور که باید و شاید باز نمایند و این امر با توجه بیشتر به امور آموزش روستائیان که اساسی‌ترین راه توسعه کشاورزی است، مقدور می‌شود. براساس همین دیدگاه، طرح جامع ترویج کشاورزی، مرکز خدمات را مجری طرح دانسته و برای تحقق آن، برنامه به نحوی تهیه و تنظیم شده که هر مرکز خدمات روستایی در دهستان و یا شهرستان مستقما می‌تواند با سازمان برنامه و بودجه موافقتنامه لازم را مبادله نموده و اعتبارات طرح را در سطح دهستان و یا شهرستان در اختیار گیرد تا بدین ترتیب در انجام امور، تسهیلات مقتضی حاصل شده و از هرگونه تمرکز بی‌مورد خودداری شود.

برنامه‌های آموزشی مربوط به طرحهای جامع ترویج کشاورزی در همه استانها به تبعیت در همه دهستانهای کشور اجرا نشده‌اند. برای مثال در سال ۱۳۶۵ این برنامه‌ها مجموعاً در ۱۵ استان (شامل ۱۹ شهرستان) و در سال ۱۳۶۶ به بعد در ۱۶ استان

در منطقه باید اقدامهای اجرایی را به عهده گیرد و این اقدامها را باید به موازات فعالیتهای آگاهسازی و فراهم نمودن پذیرش در روستائیان که از طرف شاخه هدایتی (ترویج) صورت می‌گیرد، انجام دهد. از طرف دیگر به منظور افزایش تولید محصولات زراعی، باغی یا دامی، مروجین و کارشناسان موظف شدند تا با بهره‌گیری از یافته‌های علمی و تحقیقاتی، توصیه‌ها و راهنماییهای لازم را در زمینه استفاده از نهاده‌های گوناگون به عمل آوردند. ناگفته نماند که فعال‌سازی شاخه حمایتی مراکز خدمات به موازات تحرک شاخه هدایتی (ترویج) مورد تأکید جدی قرار گرفت.

با توجه به موارد یاد شده، اگر هدف عمده از اجرای طرحهای ترویج؛ «افزایش تولید محصولات مختلف کشاورزی» باشد، فعال‌سازی و تجهیز مراکز خدمات روستایی از این طریق نیز هدف دیگری در همان ردیف است.

لذا بنابر ادعاهای موجود چنانچه این مراکز (خدمات روستایی) تاکنون شکل نهایی و واقعی خود را پیدا نکرده‌اند و همچنان در حال غلیبان و

داشته است. اولین برنامه این سمینارها در آذرماه سال ۱۳۶۲ در دانشگاه شیراز و آخرین آن در سال ۱۳۷۴ در دانشگاه تبریز برگزار گردید. در خصوص عواملی که باعث برگزاری این همایش‌های علمی شد، لازم به ذکر است که پیرو اقدامات و فعالیت‌های همه جانبه ای که از اواخر سال ۱۳۶۱ و اوایل سال ۱۳۶۲ در زمینه بازسازی جایگاه علمی ترویج توسط خبرگان و متخصصان امر صورت گرفت، لزوم برگزاری گردهمایی‌هایی برای به روز کردن دانش مسئولان، کارگزاران و کارشناسان فعال در حوزه ترویج، مورد توجه جدی قرار گرفت. در این مورد، با نظر خواهی از اساتید و مسئولان ترویج در سراسر کشور، ضرورت برگزاری همایش‌های علمی اعلام شده و اولین همایش با عنوان «نخستین گردهمایی متخصصین ترویج کشاورزی» در دانشگاه شیراز تشکیل شد که این همایش نتایج بسیار مثبت و مفیدی را به دنبال داشت. این اقدام شایسته و در خور تقدیر، سنگ زیربنای برگزاری منظم و سلسله‌وار سمینارهای علمی ترویج را در سال‌های بعد فراهم ساخت. در این همایش‌ها که با مشارکت فعال اساتید دانشگاه، متخصصان، کارشناسان ترویج و مسئولان وزرات کشاورزی و سازمان ترویج برگزار گردید، ضمن ارائه مقالات تحلیلی و علمی، رهنمودهایی

شده است. در این حوزه از هدف‌ها می‌توان به آموزش کارشناسان و مروجین کشاورزی اشاره نمود که به منظور ارتقاء دانش فنی آنها جهت، بالا بردن کیفیت آموزش روستاییان انجام می‌شد. در هدف نوع دوم مقصود هدف‌هایی کمی بوده که به طور کلی از طریق آموزش هزاران نفر از روستاییان با روش‌های مختلف می‌توان بستر لازم را برای افزایش سطح عملکرد محصولات کشاورزی فراهم ساخت. بررسی‌های انجام شده از نحوه عمل و تأثیر آموزش‌های ترویجی در طرح‌های جامع ترویج کشاورزی در کشور، بیانگر این امر است که حدود ۷۵ درصد از کشاورزان و روستاییان تأثیر این گونه آموزش‌ها را بر ارتقای سطح عملکرد خود مؤثر ارزیابی کرده اند.

۲- برگزاری سمینارهای علمی ترویج کشاورزی

یکی از برنامه‌ها و فعالیت‌های سازمان ترویج کشاورزی که بسیار حائز اهمیت بوده و در جهت ارتقای سطح علمی در حوزه ترویج، دستاوردهای مهم و قابل توجهی به همراه داشته برگزاری ادواری سمینارهای علمی ترویج با همکاری محافل و مجامع

- علاوه بر موارد فوق روش‌های اجرایی تماس با مؤسسات تحقیقاتی مختلف برای مطالعه و ارائه رهنمودهای مختلف مورد توجه و تأکید قرار داشته است.
- عمده‌ترین عناوین پروژه‌ها در طرح‌های جامع ترویج کشاورزی عبارت بوده‌اند از:
- امور زراعی (غلات، علوفه، حبوبات، چغندر قند و...)
 - امور دام (بهداشت دام، پرورش گاو، گوسفند، زنبور عسل و...)
 - امور باغبانی
 - پرورش طیور
 - امور منابع طبیعی (جنگل و مرتع)
 - مکانیزاسیون کشاورزی (کاربرد، سرویس، تعمیر و نگهداری ماشین‌آلات کشاورزی)
 - پرورش کرم ابریشم
 - دوره‌های آموزش حفاظت از آب و خاک

در طرح‌های جامع کشاورزی که در طول سال‌های مختلف در مناطق روستایی کشور به مرحله اجرا درآمد، دو نوع هدف روشن و مشخص مد نظر بوده است که؛ در هدف نوع اول، هدف‌های کیفی مورد توجه بود. چنان که در برخی از موارد نیز از آن به عنوان هدف‌های «عملیاتی فرعی» تعبیر

نیز جهت ارتقاء سطح کارایی کارگزاران ترویج مطرح و ارائه می‌شد.

به دنبال برگزاری موفقیت‌آمیز اولین گردهمایی متخصصان ترویج در دانشگاه شیراز، مقرر گردید تا ضمن تشکیل یک مجمع خاص مرکب از اساتید دانشگاهی و مسئولان سازمان ترویج، اساسنامه‌ای هم در این خصوص تهیه و تدوین شود و گردهمایی نیز با عنوان «سمینار علمی ترویج کشاورزی» در دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران برگزار شود. دومین سمینار علمی ترویج کشاورزی در دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران با مشارکت و حضور گسترده، فعال و سازنده اساتید، مسئولان و کارگزاران وزارت کشاورزی و سازمان ترویج برگزار شد. شایان ذکر است وزیر وقت کشاورزی با حضور در این گردهمایی ضمن تأکید بر توجه بیشتر به ترویج کشاورزی، پیشنهاد نمود سال بعد از سمینار (سال ۱۳۶۴) تحت عنوان «سال ترویج و آموزش کشاورزی» نامگذاری شود. در این سمینار مقالات متعددی در حوزه «علم ترویج»، «ضرورت تلفیق و تجمع فعالیت‌های تحقیقی، ترویجی و آموزشی»، «نحوه تطبیق و تلفیق فن و اعتبار در برنامه‌های ترویجی»، «ضرورت تدوین قانون ترویج

کشاورزی و منابع طبیعی»، «نحوه تأثیر خرد فرهنگهای دهقانی بر روند نوآوری» و... ارائه گردید. در این سمینار علاوه بر ارائه مقالات علمی، کمیته‌های بحث نیز در هفت گروه تشکیل شده و به مدت سه روز به مباحثه و تبادل نظر پرداختند. همچنین در این همایش، کمیته‌های خاصی نیز برای بررسی و تدوین اساسنامه «کانون مروچین کشاورزی» تشکیل گردید.

با توجه به دستاوردهای بسیار مؤثر در این سمینار علمی، مشروح قطعنامه پایانی این همایش بشرح زیر ذکر می‌شود.

قطعنامه دومین همایش علمی ترویج کشاورزی

۱. چون وزیر محترم کشاورزی در بیانات ارزنده خود به اهمیت ویژه و آموزش در توسعه کشاورزی اشاره کرده و پیشنهاد نمودند سال آتی به نام «ترویج و آموزش کشاورزی» نامگذاری شود، سمینار ضمن تأیید فرمایشات ایشان با توجه به ضعف اطلاعات حرفه‌ای کشاورزی در سطح کشور از اعلام سال آتی به نام سال ترویج و آموزش

کشاورزی استقبال نموده و از کلیه دست‌اندرکاران درخواست می‌نماید تا با به کار گرفتن تمام امکانات، نهایت تلاش خود را در این امر مهم به کار گیرند و نیروها را در جهت اجرای طرحهای آموزشی ترویج (با توجه به سیاستهای وزارت کشاورزی و نیاز منطقه) بسیج نمایند و از وزارت کشاورزی مؤکداً درخواست می‌شود مقدمات این مهم را از هر نظر فراهم آورد.

۲. پیرو تصمیمات اولین گردهمایی متخصصین ترویج کشاورزی با توجه به نظامهای تحقیق و آموزش، توجه به بیوستگی ترویج به نظامهای تحقیق و آموزش مورد تأکید جدی اعضای شرکت‌کننده قرار گرفت و اظهار امیدواری شد که مسئولین اجرایی، این مهم را تا آغاز سال آموزش و ترویج کشاورزی عملی سازند.

۳. سمینار با توجه به بیانات وزیر کشاورزی مبنی بر «استفاده از نتایج تحقیقات انجام یافته به وسیله محققین در زمینه‌های مختلف»، بر این اعتقاد است که باید در شرایط حاضر ماهیت کارساز و راهگشای ترویج را جدی‌تر از همیشه مد نظر داشته و همکاران تحقیقاتی در رساندن نتایج تحقیقات انجام یافته به روستاییان، همکاران ترویجی خود را

جدول شماره (۸): فهرست سمینارهای علمی ترویج کشاورزی

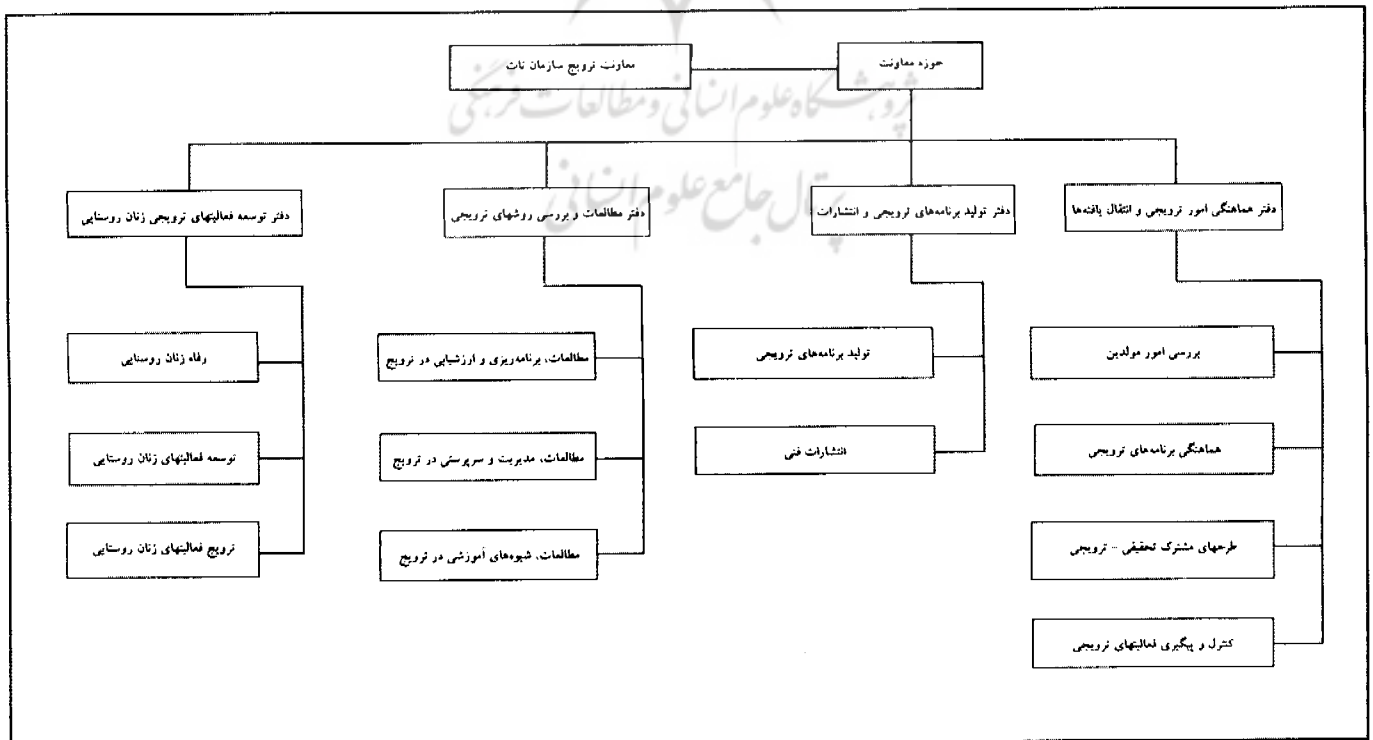
ردیف	عنوان گردهمایی	تاریخ برگزاری	محل برگزاری و نهادهای برگزار کننده	تعداد مقاله	تعداد پوستر
۱	نخستین گردهمایی متخصصین ترویج کشاورزی	آذرماه ۱۳۶۲	دانشکده کشاورزی دانشگاه شیراز، بخش ترویج و آموزش کشاورزی	۷	-
۲	دومین سمینار علمی ترویج کشاورزی کشور	دی‌ماه ۱۳۶۳	دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران (کرج)، سازمان ترویج کشاورزی	۱	-
۳	سومین سمینار علمی ترویج کشاورزی کشور	آذرماه ۱۳۶۴	دانشکده کشاورزی اهواز، اداره کل کشاورزی استان، سازمان ترویج کشاورزی	۱۴	-
۴	چهارمین سمینار علمی ترویج کشاورزی کشور	شهریور ۱۳۶۶	دانشکده کشاورزی ارومیه، اداره کل کشاورزی استان، سازمان ترویج کشاورزی	۹	-
۵	پنجمین سمینار علمی ترویج کشاورزی کشور	فروردین ۱۳۶۸	دانشکده کشاورزی دانشگاه صنعتی اصفهان، اداره کل کشاورزی استان، سازمان ترویج کشاورزی	۱۵	-
۶	ششمین سمینار علمی ترویج کشاورزی کشور	شهریور ۱۳۷۰	دانشکده کشاورزی دانشگاه فردوسی مشهد، اداره کل کشاورزی استان، سازمان ترویج کشاورزی	۲۳	۴
۷	هفتمین سمینار علمی ترویج کشاورزی کشور	شهریور ۱۳۷۲	دانشکده کشاورزی دانشگاه کرمان، استانداری و سازمان کشاورزی استان کرمان، سازمان ترویج کشاورزی	۴۰	۵
۸	هشتمین سمینار علمی ترویج کشاورزی کشور	اسفندماه ۱۳۷۴	دانشکده کشاورزی دانشگاه تبریز، سازمان کشاورزی و استانداری آذربایجان شرقی	۲۳	۸

یاری نمایند و ترویج نیز متقابلاً بخش تحقیقات را با ارائه مسائل و مشکلات کشاورزی فعالتر نماید. ۴. با توجه به پویایی فعالیتهای ترویجی و تأثیر آن در توسعه کشاورزی و تسریع حرکت خودکفایی، لازم است ستاد بودجه وزارت کشاورزی همه ساله درصدی از اعتبارات طرحهای زیربخشهای مختلف را به منظور ترویج موضوعهای کارآمد در همان زمینه در نظر گیرد. ۵. سمینار بر این اعتقاد است که «رسالت ترویج و آموزش» باید از طریق رسانه‌های گروهی با هماهنگی مسئولین ذی ربط بویژه صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران طی تنظیم برنامه‌های خاص به اطلاع عموم رسانید شود و مراجع و مسئولین محترم مملکتی نیز از نقش مؤثر ترویج در جریان توسعه اقتصادی مملکت حمایت نمایند. ۶. در تکمیل قانون ترویج کشاورزی تدوین شده به وسیله سازمان ترویج با استفاده از صاحب نظران و خبرگان، اقدام و با توجه به فوریت و ضرورت امر در تسلیم آن به مجلس شورای اسلامی و تصویب آن، تعجیل شود. ۷. سمینار با توجه به نیاز جامعه روستایی و کمبود کادر فنی ترویج مساعدت در امر رسیدن به خودکفایی در مورد تقویت و تأمین نیروی ماهر، تأکید داشته و انتظار دارد که در برنامه‌های آموزشی حاضر آموزشکده‌ها و دانشکده‌های کشاورزی به

موضوعات علمی ترویج سهم بیشتری بدهند و گرایش لازم در برنامه تربیت کارشناس کشاورزی در این زمینه فراهم شود. ۸. با توجه به حساسیت فعالیتهای آموزشی ترویج در جامعه روستایی لازم است برنامه‌های آموزشی ویژه‌ای برای ادامه تحصیل و افزایش مهارت کادر موجود و همچنین آموزش تخصص پیش از خدمت افراد جدیدالاستخدام به نحوی تنظیم گردد که افراد کارگزار ترویج پس از دریافت تأییدیه صلاحیت انجام امور ترویجی از کمیته منتخب، به کار گمارده شوند. ۹. برای تقویت و تشویق نظام و اعتبار ترویج کشور لازم است از روستاییانی که در طرحهای آموزشی ترویج شرکت جسته و بر اثر اعمال دستورالعملهای دریافتی، تولیدات کشاورزی خود را افزایش می‌دهند جداً حمایت شود و با تدوین سیاستها و روشهای اجرایی خاص در بازاررسانی (بازار داخلی یا خارجی) محصولات به صورت خام یا تبدیل شده آنان تسهیلات لازم شده و امکانات تأسیس صنایع تبدیلی و تکمیلی محصولات کشاورزی برای آنها در روستاهای فراهم شود تا در ادامه کار خود تشویق شوند. ۱۰. با پذیرش مکانیزم مناسبات واحدهای تحقیق و آموزش و ترویج و با عنایت به شرایط موجود، پیشنهاد می‌گردد در توزیع سهم مسئولیت بخشهای

مختلف اشاره شده فوق که توسط کمیسیون بررسی این مکانیزم در سال گذشته به وزیر کشاورزی جهت تصویب ارائه گردید، تغییراتی داده شود. تغییر این سهم باید بر مبنای اطلاعات ذخیره شده مورد نیاز روستاییان در جهت افزایش سهم ترویج بوده و تخصیص اعتبار بر اساس وضع تازه صورت پذیرد. ۱۱. با توجه به اینکه در نظام آموزشهای ترویجی، هر فرد به عنوان یک انسان محقق و مؤثر جامعه با درک، توان و میل به یادگیری تلقی می‌شود، باید سیاستهای تشویقی از برخوردهای شرطی با او به طور مستمر و برنامه‌ریزی نشده جداً پرهیز شود و در عوض به روشهای اداراکی که موجب توسعه بیش و افزایش مهارتهای حرفه‌ای او است توجه بیشتری به عمل آید. ۱۲. برنامه کاربرد مشوقها باید دقیقاً بر اساس شناخت عملکردهای مثبت تولیدی روستاییان تنظیم و به تربیتی اعمال شود که با ساختار فرهنگی جامعه تناقض نداشته، مقطعی و منبعث از شرایط زودگذر نباشد، بلکه با توجه به روحیه ایثار و عرق مذهبی هم میهنان روستایی، عملکردهای مثبت آنان تشویق و عملکردهای نامناسب حذف و نحوه کاربرد پاداش در این میان مطالعه و به طور برنامه‌ریزی شده و با استفاده از نظارت متخصصین در نظر گرفته شود. ۱۳. با عنایت به فعالیت مؤثری که در زمینه تدوین اساسنامه تشکیل مجمعی مرکب از مروجین،

نمودار شماره (۶) : آخرین نمودار تشکیلاتی معاونت ترویج سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی

کارشناسان، تکنسینها، محققین و اساتید ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاهها با عنوان «کانون مروجین کشاورزی» انجام شده، پیشنهاد می شود برای تشکیل هر چه سریعتر آن، موضوع به وسیله کمیته ای مرکب از آقایان دکتر شهبازی، مهندس علیزاده، مهندس واحدی، دکتر ملک محمدی، مهندس بندپی و یک نفر از نمایندگان مروجین کشاورزی بررسی و اساسنامه لازم تنظیم و به ثبت رسانیده شود. ۱۴. با توجه به اهمیت آموزش کشاورزی و روستازادگان (در شرایط روستا) برای تربیت کشاورزانی ماهر و مطلع، لازم است مراتب مورد توجه خاص مسئولین قرار گرفته و این برنامه زیربنایی به وسیله سازمان ترویج کشاورزی با همکاری وزارت آموزش و پرورش و از طریق تخصیص امکانات لازم به وسیله وزارت مزبور انجام گیرد.

۱۵. با توجه به پرباری و بهره علمی حاصله و ارزشهای وسیع سمینار در راهگشایی به سوی تعالی نظام ترویج، پیشنهاد می گردد همه ساله سمینار ترویج کشاورزی کماکان با همکاری صمیمانه سازمان ترویج و دانشکده های کشاورزی کشور تشکیل گردد.

تحلیلی بر دستاوردهای سمینارهای علمی ترویج در یک جمع بندی کلی و تحلیلی می توان دستاوردهای همایشهای عملی ترویج را شرح زیر بیان نمود:

هدفهای همایش

- فراهم آوردن موقعیت مناسب ارائه نتایج بررسیها و مطالعات علمی و متخصصان و دست اندرکاران رشته ترویج و آموزش کشاورزی جهت ارتقای سطح علمی - تخصصی ترویج.

- فراهم آوردن موقعیت مطلوب بحث و تبادل آرا و افکار و نظرات اساتید، متخصصان، کارشناسان و مسئولان اجرایی ترویج کشاورزی به منظور پیشبرد مقاصد آموزشی و اجرایی ترویج و توسعه کشاورزی.

- فراهم آوردن زمینه لازم جهت بهبود و اعمال اصلاحات مورد نیاز در زمینه های اجرایی، برنامه ریزی، آموزشی و... مرتبط با ترویج و توسعه روستایی و رفع نواقص و کاستیهای موجود.

- شناسایی و شناساندن جایگاه، اهمیت و ارزش علمی، اجتماعی، اقتصادی و... تخصصی ترویج کشاورزی در سطح جامعه و به وجود آوردن

تحرك و انگیزه لازم در بین نسل جوانی که در این راه گام برمی دارند.

البته هدفها و مقاصد دیگری را نیز می توان به هدفهای فوق اضافه نمود، ولی مسئله مهم این است که سمینارهای علمی ترویج کشاورزی در طول مدت ده سال گذشته تا چه حد به هدفهای مورد نظر خود نائل آمده است.

بررسی و مطالعه میزان نیل به هدفهای از پیش تعیین شده، نیازمند تحقیقات و مطالعات دامنه دارتر و دقیقتری است، ولی در یک بررسی اجمالی می توان اظهار داشت که به رغم محدودیتها و کاستیهای موجود، برگزاری سمینارهای علمی ترویج کشاورزی دستاوردهای مهمی داشته است که اهم آنها عبارت بوده اند از:

۱. ارتقای سطح دانش و بینش علمی - تخصصی ترویج کشاورزی و آموزش کشاورزی در نتیجه تبادل افکار، آرا و نظرهای اساتید، متخصصان و کارشناسان مربوط در محافل عملی و دانشگاهی.

۲. به کار بستن برخی نتایج بررسیها و پژوهشهای علمی در نهادهای اجرایی و آموزشی کشور.

۳. گسترش و توسعه تخصص ترویج و آموزش کشاورزی در محافل و مجامع دانشگاهی.

۴. تحولات به وجود آمده در نهادهای اجرایی مرتبط با ترویج کشاورزی همچون؛

(ارتباط بیشتر، عملی تر و سازمان یافته تر دستگاههای تحقیقاتی، آموزشی و ترویجی و متمرکز شدن این فعالیتها در یک سازمان و به وجود آمدن تحولات سازمانی و تشکیلاتی در سطح مرکز

و استانها.

(توجه به ارائه خدمات ترویجی خاص زنان روستایی.

(آغاز اجرای طرحهای مشترک تحقیقی - ترویجی و طرحهای جامع ترویج کشاورزی.

(تبدیل مراکز خدمات روستایی، کشاورزی و عشایری از مراکز اجرایی و انجام خدمات فیزیکی و ماشینی برای کشاورزان به «مراکز ارائه اطلاعات و حل مشکلات کشاورزان».

به عبارت دیگر، تبدیل مراکز خدمات روستایی به مراکز ارائه خدمات ترویجی به کشاورزان و توجه عمیق و همه جانبه به برنامه های ترویجی در سطح کشور.

۵. گسترش شناخت افکار عمومی جامعه نسبت به جایگاه و اهمیت ترویج و آموزش کشاورزی.

در ضمن، برگزاری سمینارهای ترویج کشاورزی کمک فراوانی به روشن نمودن افکار عمومی جامعه بویژه در میان اقشار دانشجو و تحصیلکرده نسبت به اهمیت و جایگاه خاص تخصص ترویج و آموزش کشاورزی در امر توسعه روستایی نموده است.

۶. برگزاری سمینارهای علمی ترویج کشاورزی می تواند محرک و انگیزه ای قوی جهت شکوفایی خلاقتهای علمی و تحقیقی و بروز ابتکارات و نوآوریها در زمینه کاشها و پژوهشهای علمی - تخصصی در بین اقشار متخصصان، اساتید، کارشناسان و دانشجویان باشد.

در این مورد باید به نحوه پذیرش و داوری

مقالات توجه بیشتر، دقیقتر و عمیقتری مبذول شود و از پذیرش مقالات تکراری، کلیشه‌ای و یا مقالاتی که در شرایط کشورهای خارجی غیرمشابه با کشور ما صورت گرفته خودداری شده و نسبت به بروز ابتکارات و پژوهشهای جدید در شرایط محلی توجه بیشتری شود. البته تحقیقات و نتایج پژوهشهای کشورهای خارجی نیز در صورتی که در شرایط کشور ما کاربرد داشته باشد می‌تواند مؤثر واقع شود و لذا نتایج این پژوهشها باید با شرایط اجتماعی، اقتصادی و... کشور تطبیق داده شود.

۷. یکی دیگر از دستاوردهای گردهماییهای متخصصان ترویج که سهمی از آن را می‌توان به سمینارهای علمی ترویج نسبت داد، تشکیل و تأسیس «انجمن علمی ترویج و آموزش کشاورزی» است که یکی از اقدامهای اساسی و مؤثر جهت انسجام و همبستگی هر چه بیشتر متخصصان ترویجی می‌باشد. چنان که ضرورت وجودی آن از مدتها پیش احساس می‌شد و سرانجام در اوایل سال ۱۳۷۳ شکل عملی به خود گرفت.

پس از تشکیل این انجمن، مسئولیت برگزاری همایشهای علمی در حوزه ترویج نیز به این انجمن محول گردید و این انجمن مدتهاست که در صدد برگزاری یک کنگره بین‌المللی در زمینه ترویج کشاورزی است.

۳- برگزاری مراسم سال و هفته ترویج و آموزش کشاورزی

برگزاری این مراسم را می‌توان یکی از دستاوردهای مهم سمینارهای علمی ترویج - بخصوص دومین سمینار علمی ترویج که در دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران برگزار شد - دانست. چنان که به دنبال برگزاری موفقیت آمیز اولین سمینار علمی ترویج کشاورزی، مقالات علمی متعددی توسط صاحب نظران ارائه شد و استمرار این امر در سمینارهای بعدی، موجبات تحول در نهادهای اجرایی مرتبط با ترویج کشاورزی را فراهم آورد. در دومین سمینار علمی ترویج کشاورزی (دی ماه ۱۳۶۳) در دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران نیز حجم مطالب علمی ترویج به مراتب بیشتر و میزان استقبال متخصصین ترویج نیز به حدی بود که این همایش را در زمره موفقترین سمینارهای برگزار شده در دانشگاه قرار داد.

در این سمینار با توجه به مفاد سخنرانی و نظارت وزیر کشاورزی و نظر هیئت برگزار کننده در مورد پیشنهاد اعلام سال بعد از برگزاری سمینار به عنوان

«سال ترویج کشاورزی»، این پیشنهاد مورد استقبال مسئولین و دست‌اندرکاران کشاورزی کشور و رسانه‌های گروهی قرار گرفته و این امر بسیاری از فعالیتهای اجرایی را در صحنه کشاورزی، تحت‌الشعاع خود قرار داد.

بدین ترتیب سال ۱۳۶۴ «سال ترویج و آموزش کشاورزی» نام نهاده شد و در آبان ماه سال ۱۳۶۴ مراسمی به عنوان «هفته ترویج و آموزش کشاورزی» برگزار کرد که در آن تولیدکنندگان نمونه محصولات زراعی و دامی و همچنین مروجین و کارشناسان کشاورزی نمونه از سوی مسئولان مملکتی مورد تشویق و تقدیر قرار گرفته و جوایزی به آنان اهدا گردید.

سازمان ترویج در انتخاب تولیدکنندگان نمونه هدفیابی را دنبال می‌کرد که این هدفها عبارت بودند از :

۱. قدردانی از زحمات قشر زحمتکش کشاورز.
۲. ایجاد رقابت سالم بین تولیدکنندگان.
۳. ایجاد تحول و تحرک در بین کشاورزان.

بزرگداشت ترویج و آموزش کشاورزی از طریق برگزاری مراسم سال و هفته ترویج کشاورزی دستاوردهای بسیار ارزشمندی را به دنبال داشته است که اهم آن عبارتند از :

- مطرح شدن اهمیت و جایگاه ویژه ترویج و آموزش کشاورزی و نقش سازنده آن در امر توسعه کشاورزی و روستایی، در سطح جامعه - ترغیب و تشویق اقشار زحمتکش، مولدین و تولیدکنندگان محصولات کشاورزی، به پذیرش و کاربرد توصیه‌های فنی و علمی نوین در امر کشاورزی و همچنین قدردانی از زحمات آنان جهت ایجاد تحول و تحرک در فعالیتهای تولیدی. - تشویق و تحرک در میان مروجین و کارشناسان کشاورزی جهت ارائه آموزشهای مفید و مؤثر به تولیدکنندگان محصولات کشاورزی.

مراسم هفته ترویج و آموزش کشاورزی

به منظور تشویق و ترغیب تولیدکنندگان محصولات کشاورزی و همچنین ارج نهادن به مقام والای تولیدکنندگان زراعی و دامی و مروجین و کارشناسان کشاورزی، همه ساله مراسمی با عنوان هفته ترویج و آموزش کشاورزی از سال ۱۳۶۴ به بعد برگزار گردیده است.

در طول مراسم هفته ترویج و آموزش

کشاورزی با حضور مسئولان کشاورزی کشور برگزار می‌شود، تولیدکنندگان نمونه محصولات زراعی و همچنین مروجین و کارشناسان نمونه در سراسر کشور انتخاب و با اهدای جوایزی مورد تشویق و قدردانی قرار می‌گیرند.

در این مراسم با پوشش خبری وسیع، اهمیت و جایگاه ویژه و نقش سازنده ترویج و آموزش کشاورزی در امر توسعه بخش کشاورزی در سطح جامعه مطرح و در معرض افکار عمومی جامعه قرار می‌گیرد. در این مراسم نقش مؤثر ترویج و آموزش کشاورزی از زبان کشاورزان و تولیدکنندگان نمونه کشاورزی کشور بیان شده و این امر موجبات تشویق و ترغیب کلیه کشاورزان به پذیرش و کاربرد توصیه‌های علمی و فنی مروجین را فراهم می‌آورد. روش کار در این مراسم بدین صورت است که همه ساله شیوه‌نامه‌های اجرایی برای چگونگی انتخاب تولیدکنندگان نمونه محصولات زراعی که حاوی فاکتورهای مختلف و ویژگیهای خاصی می‌باشد، تهیه و جهت اجرا به استانها ابلاغ می‌گردد سپس در هر استان گروهی مرکب از کارشناسان جزء و دیگر مسئولان ذی‌صلاح و ذی‌ربط (مطابق آیین‌نامه‌های اداری مربوطه) جهت انتخاب تولیدکنندگان نمونه تشکیل می‌شود و از هر شهرستان نیز تعدادی از تولیدکنندگان نمونه انتخاب و جهت بررسیهای بیشتر به استان معرفی می‌شوند. این انتخاب با توجه به شرایط از قبل تعیین شده صورت می‌گیرد.

ستاد تشکیل شده در استان از میان تولیدکنندگان نمونه شهرستانها، افرادی را به عنوان تولیدکنندگان نمونه استان انتخاب می‌نماید. تولیدکنندگان نمونه هفته ترویج و آموزش کشاورزی به سازمان ترویج کشاورزی معرفی می‌شوند. در واقع تولیدکنندگان نمونه و برگزیده، معرف منطقه جغرافیایی خود می‌باشند.

برای مثال چنانچه تولیدکننده نمونه یک شهرستان در محصول گندم بتواند عملکردی به میزان ده تن در هکتار داشته باشد، در واقع مبین این واقعیت است که در آن منطقه این استعداد و پتانسیل وجود دارد و امکان برداشت این میزان گندم میسر می‌باشد. همچنین ثابت می‌شود که با کاربرد «روشهای ترویجی به زراعی» و توجه، دقت و مدیریت لازم با تلفیق توان و استعداد خاک و شرایط اقلیمی با صرف هزینه‌های لازم و بموقع و «کاربرد مؤثر نهاده‌ها» می‌توان به این نتیجه دست یافت و سایر کشاورزان هم با رعایت و اجرای دستورات ترویجی

**در ایران فعالیتهای رسمی آموزش جوانان روستایی از دهه‌های آخر سده ۱۳ (ه.ش) با تشکیل و راه‌اندازی مدارس
فلاحتی شروع شد که در خصوص آموزش جوانان روستایی و روستازادگان اهتمام خاصی مبذول می‌داشت. هدف اصلی
این مدارس (مدرسه فلاحت مظفری، دبستان برزگران، دبیرستان فلاحت، دبستانهای روستایی و...) آموزش روشهای نوین
کشاورزی به روستاییان، روستازادگان و سایر افراد علاقه‌مند به امور فلاحت و زراعت بوده است**

روستازادگان و سایر افراد علاقه‌مند به امور فلاحت و زراعت بوده است.

ولی علیرغم این هدفهای اصولی، متأسفانه به علت ناپایداری سیاستهای اتخاذ شده و نیز بی‌اعتقادی و یا عدم تداوم باورهای متصدیان امور به اصالت این حرکت اساسی، در زمینه آموزش و پرورش بنیانی نسلهای جوان روستایی، هرگز یک نظام منسجم، هماهنگ و کارآمد برای آموزش و پرورش اصولی نسلهای جوان روستایی در کشور پانگرفت. همان طور که در قسمت اول این مقاله ذکر شد، پس از تشکیل سازمات ترویج کشاورزی، مسئله آموزش جوانان روستایی (شامل دختران و پسران روستایی) در دستور کار سازمان ترویج قرار گرفت. این فعالیتهای عمدتاً از طریق تشکیل و راه‌اندازی «باشگاه جوانان روستایی» در مناطق روستایی شکل گرفته و هدایت می‌شد. فلسفه تشکیل باشگاه جوانان روستایی این بود که آنها اغلب از فرصتهای موجود در ورای زندگی روستایی بی‌خبر بوده و از کمترین امکانات برای شناخت و آگاهی عمومی در عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و... برخوردار می‌باشند. در چنین موقعیتی احساس می‌شد که نظام آموزش رسمی جهت تجهیز جوانان روستایی برای دستیابی به یک زندگی بهتر و مرفه‌تر حرکت نمی‌کند و در این مسیر هدایت نمی‌شود. با توجه به مشکلات فوق که در عمده کشورهای جهان نیز وجود داشت، در کشورهای اروپایی و امریکا، برنامه آموزش و پرورش جوانان روستایی در قالب یک نظام موسوم به «یادگیری از طریق عملی» در دهه‌های اول سال ۱۹۰۰ (م) فعال گردید و این اقدام در واقع همان چیزی بود که بعدها به عنوان «باشگاههای چهار اچ» یا «باشگاه جوانان روستایی» نامیده شد. پس از تشکیل سازمان ترویج کشاورزی در ایران، اقدام فوق مورد تقلید و اقتباس قرار گرفته و باشگاههایی با عنوان «باشگاه چهار دال» در مناطق روستایی ایران تشکیل شد. در ابتدای شکل‌گیری این باشگاهها، جوانان روستایی در مناطق

توسعه کشاورزی کشور بیشتر آشنا می‌شوند.
* تشویق و ترغیب تولیدکنندگان محصولات کشاورزی کشور به پذیرش شیوه‌های نوین کشاورزی و به کار بستن توصیه‌های مروجین و کارشناسان وزارت کشاورزی.

این امر می‌تواند به کشاورزان در جهت استفاده بهینه از نهاده‌های تولید و افزایش میزان عملکرد یاری نماید.

* فراهم کردن موجبات دلگرمی و تشویق مروجین و کارشناسان کشاورزی کشور بخصوص دست‌اندرکاران ترویج و آموزش کشاورزی

بدیهی است بذل توجه مسئولان مملکتی به این امر و تشویق دست‌اندرکاران مربوطه، باعث افزایش کارایی دست‌اندرکاران ترویج کشاورزی می‌شود.

۴- آموزش جوانان روستایی

ارباب رجوع نهاد آموزشی ترویج الزاماً مردان، زنان و جوانان روستایی می‌باشند. جوانان روستایی به عنوان بخش عمده نیروی انسانی مؤثر در فرایند توسعه، همواره باید در کانون توجه و نظر برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران توسعه روستایی قرار داشته باشند. در یک نگاه گذرا به سیر تکاملی فعالیتهای ترویج در جهان، ملاحظه می‌شود که فعالیتهای آموزش و ترویج کشاورزی در اروپا و امریکا با تعلیم جوانان روستایی آغاز شد و همین امر تا حد زیادی باعث اشاعه علوم نوین کشاورزی در جوامع غربی گردید.

در ایران فعالیتهای رسمی آموزش جوانان روستایی از دهه‌های آخر سده ۱۳ (ه.ش) با تشکیل و راه‌اندازی مدارس فلاحتی شروع شد که در خصوص آموزش جوانان روستایی و روستازادگان اهتمام خاصی مبذول می‌داشت. هدف اصلی این مدارس (مدرسه فلاحت مظفری، دبستان برزگران، دبیرستان فلاحت، دبستانهای روستایی و...) آموزش روشهای نوین کشاورزی به روستاییان،

می‌توانند به عملکردی مطلوب دست یابند. در واقع میزان تولید یک تولیدکننده نمونه از نظر کیفی و کمی، راهنا و هدف نهایی برای همه کشاورزان، کارشناسان مروجین شاغل در بخش کشاورزی می‌باشد و به طور مسلم در طول هفته اجرای مراسم از آنجایی که این مراسم طیف وسیع خبری و انتشار آن از ناحیه رسانه‌هایی چون رادیو و تلویزیون برخوردار است، این امر خود راه و روش مؤثری برای بیان اهمیت ترویج و آموزش و نقش مؤثر آن در رسیدن به افزایش عملکرد محصول در واحد سطح است. لذا چنانچه «تولیدکنندگان نمونه» با توجه به شرایط مندرج در شیوه‌نامه و با دقت و صرف وقت بیشتری انتخاب شوند، به گونه‌ای که کوچکترین اشتباه یا کم دقتی در این امر صورت نگیرد و برآستی «یک تولیدکننده نمونه در سطح استان» باشند، این شیوه عمل، روش مناسبی برای نیل به هدف خواهد بود.

معرفی محصولات نمونه در نمایشگاههای ترویجی و روش تولید نمونه یک محصول در مزارع نمایشی و نمونه، همگی برای ایفای نقش مؤثر و سازنده ترویج و آموزش کشاورزی در جهت نایل آمدن به توسعه کشاورزی است و لذا چنانچه روشهای فوق با توجه به مطالبی که گفته شد، اجرا شود و سعی و کوشش کافی به عمل آید تا همواره از نقاط ضعف آن کاسته و به نقاط قوت آن افزوده گردد، به طور قطع بخش کشاورزی کشور از نتایج بسیار سودمندتری برخوردار خواهد شد.

اهم هدفها و نتایج برگزاری مراسم هفته ترویج و آموزش کشاورزی

* معرفی و مطرح نمودن اهمیت، جایگاه و نقش سازنده ترویج و آموزش کشاورزی در سطح جامعه. با توجه به پوشش خبری وسیع از طریق رسانه‌های ارتباط جمعی از این مراسم، افکار عمومی جامعه با نقش کارساز و توانساز ترویج در روند

کشور با علاقه، اشتیاق و هیجان خاص به عضویت این باشگاهها درآمده و در برنامه‌های آموزشی و تفریحی آن شرکت می‌کردند.

پروژه‌های آموزشی باشگاه جوانان روستایی زمینه‌های مختلف و متعددی را در برمی‌گرفت و علاوه بر آموزشهای کشاورزی، دامپروری، صنایع دستی، منابع طبیعی، خانه‌داری و سایر مواردی که مرتبط با زندگی روستایی بودند، آموزشهای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی نیز در برنامه‌های آموزشی آنها گنجانیده می‌شد.

در سالهای پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، در ابتدا فعالیتهای ترویج کشاورزی دچار یک وقفه و سکون نسبی شد، ولی با وجود این، تشکیلات اجرایی سازمان ترویج بخشی با عنوان «قسمت فعالیت جوانان روستایی» کماکان به کار خود ادامه می‌داد تا اینکه در سال ۱۳۶۸ در تشکیلات جدیدی که برای سازمان ترویج تصویب شد، قسمتی به نام «امور هماهنگی مناطق» به وجود آمد که سرپرستی امور مربوط به آموزش زنان و جوانان روستایی و همچنین مددکاران روستایی را بر عهده گرفت و سازمان ترویج در صدد برآمد تا در هر مرکز خدمات دهستان، حداقل یک باشگاه برای جوانان روستایی دایر نماید.

هدفهای تشکیل باشگاه جوانان روستایی در این ایام بشرح زیر اعلام شد:

● رشد روحیه رهبری در جوانان روستایی از طریق ترغیب آنان به مشارکت در فعالیتهای گروهی کشاورزی با سازماندهی جوانان روستایی در باشگاه جوانان روستایی.

● هدایت جوانان روستایی از طریق فعالیتهای ترویج کشاورزی به منظور ایجاد مهارتهای اجتماعی و تقویت آنان جهت بهبود وضعیت جامعه روستایی از طریق ترویج و فرهنگ مشارکت در بین جوانان روستایی.

● ایجاد مهارتهای فنی در بین جوانان روستایی جهت به کارگیری فن آوری و افزایش بهره‌وری در بخش کشاورزی به منظور دستیابی به توسعه پایدار، امنیت غذایی، حفظ محیط زیست و اشتغال آگاهانه در بخش کشاورزی.

● ترغیب و کسب مشارکتهای مردم روستایی در هدایت فعالیتهای مربوط به جوانان روستایی.

باشگاههای جوانان روستایی دارای فعالیتهای متنوعی بشرح زیر می‌باشند:

الف) فعالیتهای آموزش کشاورزی

ب) فعالیتهای آموزش فرهنگی و هنری

ج) فعالیتهای آموزش مذهبی

د) فعالیتهای آموزش ورزشی

الف) فعالیتهای آموزش کشاورزی

این فعالیتهای شامل موارد زیر می‌باشند:

۱. آموزش تنوری و عملی احداث مزارع (به صورت نمایشی و آموزشی) و اجرای طرحهای تحقیقی و ترویجی با کمک جوانان.

۲. آموزشهای سمعی و بصری در زمینه‌های مختلف کشاورزی با استفاده از ویدئو، اسلاید و نوار.

۳. آموزش فراوری و تبدیل محصولات کشاورزی برای دختران جوان.

۴. جمع‌آوری نمونه‌های علفهای هرز مزارع، نمونه آفات و نمونه گیاهان دارویی.

۵. جمع‌آوری حشرات مضر.

۶. آموزش هرس درختان میوه و همچنین قلمه‌زنی و پیوندزنی.

۷. آموزش استفاده صحیح از سموم، زمان مناسب و روش اصولی سمپاشی در مزارع و باغات و جایگزینی مبارزه بیولوژیک و تلفیقی به جای مبارزه با سموم.

۸. انجام بازدیدهای علمی و آموزشی از مزارع نمایشی نمونه، آبیاری تحت فشار و مراکز و ایستگاههای تحقیقاتی.

۹. اجرای پروژه‌های کوچک از جمله نشاکاری، نهالکاری و پیوندزنی.

۱۰. آموزش صنایع دستی (همچون بافندگی، فرش بافی، گلیم بافی) برای دختران جوان.

ب) فعالیتهای آموزش فرهنگی هنری

۱. تهیه روزنامه‌های دیواری در زمینه روستا، کشاورزی و زنان روستایی.

۲. اجرای مسابقه‌های علمی (مقاله نویسی، انشا نویسی، طراحی و خطاطی).

۳. نمایشنامه نویسی.

۴. تشکیل گروههای هنری، سرودخوانی، تک خوانی، تئاتر و تشکیل جلسه‌های شعرخوانی.

۵. تهیه جدول و سرگرمی.

ج) فعالیتهای آموزش ورزشی

۱. انجام و برگزاری مسابقه‌های ورزشی از قبیل فوتبال، والیبال، بسکتبال، دو و میدانی و ..

۲. برگزاری مسابقه‌های شطرنج، تنیس روی میز، دوهای استقامت و غیره.

د) فعالیتهای آموزش مذهبی

۱. آموزش قرآن مجید

۲. جمع آوری احادیث و سخنان معصومین درباره موضوعهای مختلف، بویژه کشاورزی و جوانان.

۳. تشکیل گروههای تواشیح

باشگاههای جوانان روستایی که اغلب استانهای کشور شکل گرفته و شامل باشگاههای مستقلی برای پسران و دختران روستایی می‌باشد، ولی معمولاً بیشتر اعضای پسران روستایی تشکیل می‌دهند و تعداد باشگاه پسران به مراتب بیشتر از دختران است.

۵- آموزش زنان روستایی

یکی دیگر از عرصه‌های مهم فعالیت در تشکیلات ترویج وزارت کشاورزی سابق، آموزش زنان روستایی می‌باشد که از دیرباز با عنوان «آموزش خانه‌داری» مورد توجه سازمان ترویج قرار داشته است. البته در این خصوص در قسمت اول این مقاله مطالبی فشرده و اجمالی آورده شد. پس از انقلاب اسلامی ایران این عرصه از فعالیتهای ترویج دچار یک وقفه و سکون نسبی شد، ولی به دلیل جایگاه و نقش پراهمیت زنان روستایی در فرایند تولید محصولات کشاورزی، به مرور توجه و تأکید بیشتری به آموزش زنان و دختران روستایی مبذول گردید. چنان که در سال ۱۳۷۳ مدیریت ترویج سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی اقدام به تأسیس «دفتر ترویج فعالیتهای زنان روستایی» نمود که یکی از مدیریتهای چهارگانه معاونت ترویج محسوب می‌شود و از جایگاه و قدرت تصمیم‌گیری مطلوبی برخوردار است.

لازم به یادآوری است که سه سال قبل از این تاریخ، یعنی در سال ۱۳۷۰، بالاترین دستگاه اجرایی کشور (نهاد ریاست جمهوری) دفتر امور زنان نهاد ریاست جمهوری را راه‌اندازی کرد که بخشی از تلاشهای آن متوجه زنان روستایی بوده و می‌باشد. این دفتر نمایندگیهایی در نهادهای اجرایی کشور دارد که بازوهای اجرایی آن محسوب می‌شوند. برای مثال در وزارتخانه‌های کشاورزی و جهاد سازندگی سابق، نمایندگیهای دفتر امور زنان فعال هستند.

نمایندگی دفتر امور زنان در وزارت کشاورزی سابق، پس از تشکیل، اقدام به جذب

نمایندگان زن روستایی از کلیه استانهای کشور نمود که در حقیقت مروجین زن کشاورزی به حساب می‌آیند و کلیه فعالیت‌های مربوط به آموزش زنان روستایی توسط این نمایندگان هماهنگ می‌شود. همچنین بسیاری از زنان روستایی که در عرصه تولید محصولات کشاورزی کارایی و توانمندی بالایی دارند، به عنوان «مددکار ترویجی زن» پل ارتباطی لازم بین تشکیلات ترویج و دیگر زنان روستایی را تشکیل داده و در عرصه آموزش زنان روستایی فعالیت می‌کنند.

مشارکت دادن زنان روستایی در فرایند توسعه روستایی یکی از هدف‌های راهبردی تشکیلات آموزش زنان روستایی است که یکی از اساسی‌ترین هدف‌های آن نیز «توانمندسازی» زنان روستایی می‌باشد. جهت نیل به این هدف، غیر از برنامه‌های آموزشی، برای ایجاد تشکلهای زنان روستایی همچون باشگاه دختران، تعاونیهای زنان روستایی، کانون مددکاران و ایجاد واحدهای کوچک در آمدزا نیز اقدام‌های قابل توجهی انجام شده است.

ع- آموزش و سازماندهی رهبران محلی و مددکاران ترویجی

زمینه و بستر عملی در ترویج، جامعه و مردم هستند و لذا روندهای اداری، آن قدر که برای دست‌اندرکاران اجرایی می‌تواند مفهوم داشته باشد، برای مردم قابل توجه نیست.

این پدیده حکایت از نظامی پویا در جوامع مختلف دارد که امروزه نقش بسیار مهمی در پویایی یا ایستایی نظام‌های مستقر در جوامع دارند. در چنین وضعیتی نقش رهبران و شخصیت‌های مهم بسیار حساس است زیرا آنان اهمیت و جایگاه والایی در تأثیرگذاری بر افکار مردم داشته و نظرها و توصیه‌های آنها بسرعت توسط مردم پذیرفته شده و به مرحله اجرا درمی‌آید.

با توجه به مطالب فوق می‌توان نتیجه گرفت که در عرصه «مدیریت ترویج» یکی از توانهای بالقوه مهم و مؤثر، بهره‌گیری از نیروهای رهبری در جوامع روستایی است. لذا پس از پیروزی انقلاب اسلامی و با قوت گرفتن این تفکر که دستیابی به هدف‌های توسعه روستایی فقط از طریق خودیاری و مشارکت روستاییان امکانپذیر است و کانال جلب مشارکتهای مردمی نیز افراد پیشرو و آگاه در جوامع محلی هستند، سازمان ترویج کشاورزی از سال ۱۳۶۴ به برنامه‌ریزی و فعالیت

مشارکت دادن زنان روستایی در فرایند توسعه روستایی یکی از هدف‌های راهبردی تشکیلات آموزش زنان روستایی است که یکی از اساسی‌ترین هدف‌های آن نیز «توانمندسازی» زنان روستایی می‌باشد. جهت نیل به این هدف، غیر از برنامه‌های آموزشی، برای ایجاد تشکلهای زنان روستایی همچون باشگاه دختران، تعاونیهای زنان روستایی، کانون مددکاران و ایجاد واحدهای کوچک در آمدزا نیز اقدام‌های قابل توجهی انجام شده است

جهت شناسایی، آموزش و سازماندهی نیروهای رهبری محلی با عنوان «مددکاران ترویجی» اقدام نمود که این حرکت در سالهای بعد با تنظیم و ارسال شیوه‌نامه‌ها و طرح انتخاب و آموزش مددکاران ترویجی ادامه یافت. در این طرح، هدف‌ها، روش اجرایی، شرایط انتخاب مددکاران، عرصه‌های برنامه‌های آموزشی و نحوه همکاری و مشارکت مددکاران با مروجین کشاورزی مد نظر و توجه قرار گرفته است.

شایان ذکر است که زمینه فعالیتها و برنامه‌های کاری سازمان ترویج کشاورزی منحصر به موارد شش‌گانه یاد شده نبوده، بلکه عرصه‌های کاری دیگری نیز در حوزه آموزش روستاییان توسط این سازمان به مرحله اجرا درآمده است که به صورت فهرست‌وار به آنها اشاره شد.

محورهای کاری و برنامه‌های جدید ترویج کشاورزی

در سال ۱۳۷۵ دفتر مطالعات و بررسی روش‌های ترویجی، محورهای جدید کاری در معاونت ترویج را بشرح زیر اعلام نمود:

- تمرکز زدایی و واگذاری اختیارات کامل به استانها، برای تبدیل خط مشی‌های کلی به خطوط اجرایی براساس ویژگیهای استانها.
- استفاده از مشارکتهای فعال و مؤثر کارکنان ترویج استانها و بهره‌مندی از نظریه‌ها، پیشنهادها و خلاقیت‌های آنها در طراحی و برنامه‌ریزی ترویج کشاورزی

- ایجاد هماهنگی هر چه بیشتر واحدهای ترویج با تحقیقات و آموزش کشاورزی و نیز واحدهای اجرایی در سطح کشور.
- بهره‌مندی از مشارکتهای مردمی در ترویج کشاورزی.

● توجه افزونتر به توسعه فعالیت‌های زنان روستایی که قشر عظیمی از طبقه زحمتکش روستایی را تشکیل می‌دهند.

● عنایت بیشتر به توسعه فعالیت‌های ترویجی به منظور تعیین مناسبترین و مؤثرترین الگوی ترویجی در سطح کشور منطبق با شرایط خاص هر منطقه از نظر فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با استفاده از تجربه‌های سایر کشورها.

● تلاش پیگیر و مداوم در ایجاد هماهنگیهای درون بخشی و بین بخشی.

● ترویج تولید بر مبنای معیارهای اقتصادی در بخش کشاورزی به منظور افزایش بهره‌وری بخش.

● ترویج کاهش مصرف سموم نباتی به منظور حفاظت از محیط زیست و ترویج انجام مبارزه بیولوژیک و تلفیقی علیه آفات و بیماریهای گیاهی.

● توجه خاص به ترویج یکپارچه سازی اراضی، تجهیز و نوسازی مزارع، مکانیزاسیون، تقلیل ضایعات، کاهش هزینه‌های تولید و الگوی صحیح تغذیه.

● بررسی و شناخت مسائل و مشکلات تولیدکنندگان محصولات کشاورزی و اقدام جهت رفع آنها از طریق مراجع ذی‌ربط.

● توسعه و گسترش طرحهای مشترک تحقیقی - ترویجی با همکاری سازمانهای اجرایی و منطقه‌ای.

● سوق دادن فیلمهای آموزشی - ترویجی و نشریه‌ها در خدمت ترویج سیاستهای نوین بخش کشاورزی.

● همکاری با دانشگاهها و مراکز عالی در زمینه‌های مختلف از قبیل تهیه، تدوین و اجرای طرحهای مشترک تحقیقی - ترویجی، مطالعات ترویج کشاورزی و همچنین آموزشهای بلندمدت و کوتاه مدت کادر ترویج کشاورزی

● توجه خاص به ارتقای سطح دانش علمی و مهارتهای عملی مروجان کشاورزی و کارشناسان ترویج کشاورزی.

● ترویج ایجاد تشکلهای تولیدکنندگان محصولات کشاورزی و تعاونیهای تولید.

● ایجاد ارتباط بیشتر با سازمانهای بین‌المللی تخصصی در امر ترویج کشاورزی و حضور فعال در گردهمایی و دوره‌های آموزشی بین‌المللی.

۳. از کتاب «توسعه منابع طبیعی و کشاورزی» وزارت جهادسازندگی، ۱۳۷۱.
۳. امیرانی، محمدهادی، بررسی وضعیت گذشته و موجود ترویج کشاورزی در ایران (بروزه دوم و سوم)، ستاد طرح تدوین نظام ترویج کشاورزی ایران، معاونت ترویج و مشارکت مردمی، وزارت جهادسازندگی، ۱۳۷۲.
۴. ابروانی، هوشنگ، «تاریخچه ترویج و آموزش کشاورزی»، مقاله ارائه شده به ششمین سمینار علمی ترویج کشاورزی، دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۷۰.
۵. سازمان تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی، مجموعه مقالات اولین کنگره ملی بررسی مسائل توسعه کشاورزی ایران، اسفندماه ۱۳۶۷.
۶. شهبازی، اسماعیل، مقدمه‌ای بر آموزش و ترویج و توسعه شیوه‌های نوین در روستاها، انتشارات دانشکده کشاورزی و دامپروری رضاییه، ۱۳۵۴.
۷. ملک محمدی، ایرج، مبانی ترویج کشاورزی، مرکز نشر دانشگاهی، چاپ دوم، سال ۱۳۷۲.
۸. نخست وزیر جمهوری اسلامی ایران، معاونت طرحها و بررسیها، کمیسیون کشاورزی، مرداد ماه ۱۳۶۰.
۹. وزارت جهادسازندگی، معاونت ترویج و مشارکت مردمی، ترویج کشاورزی از دید متخصصین، دی ماه ۱۳۷۳.
۱۰. وزارت کشاورزی، سازمان ترویج کشاورزی، برنامه پنجساله ترویج کشاورزی (۶۲-۶۷)، سال ۱۳۶۱.
۱۱. وزارت کشاورزی، سازمان ترویج کشاورزی، برنامه توسعه ترویج کشاورزی در برنامه پنجساله دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، مهرماه ۱۳۷۱.
۱۲. وزارت کشاورزی، سازمان ترویج کشاورزی، عملکرد سازمان ترویج در سال ۱۳۶۸، واحد گزارشات، سال ۱۳۶۹.
۱۳. وزارت کشاورزی، سازمان ترویج کشاورزی، عملکرد سازمان ترویج در سال ۱۳۶۹، واحد گزارشات، سال ۱۳۷۰.
۱۴. وزارت کشاورزی، سازمان ترویج کشاورزی، عملکرد سازمان ترویج در سال ۱۳۷۰، واحد گزارشات. سال ۱۳۷۱.
۱۵. وزارت کشاورزی، سازمان ترویج کشاورزی، عملکرد سازمان ترویج در سال ۱۳۷۰، واحد گزارشات. سال ۱۳۷۱، واحد گزارشات، سال ۱۳۷۲.
۱۶. وزارت کشاورزی، سازمان ترویج کشاورزی، طرح انتخاب و استفاده از مشارکت مددکاران در امر ترویج کشاورزی، سال ۱۳۶۷.
۱۷. وزارت کشاورزی، سازمان ترویج کشاورزی، طرح نمایشگاه کشاورزی، کمیته برنامه‌ریزی نمایشگاههای کشاورزی، سال ۱۳۶۵.
۱۸. وزارت کشاورزی، سازمان ترویج کشاورزی، موافقتنامه اهداف، وظایف ترویج کشاورزی در ایران، تاریخچه تهیه طرحهای جامع کشاورزی، سال ۱۳۶۶.
۱۹. وزارت کشاورزی، سازمان ترویج کشاورزی، ویژه‌نامه هفته ترویج و آموزش کشاورزی در سالهای ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷.
۲۰. وزارت کشاورزی، معاونت طرح و برنامه، بولتن شورای طرح جامع توسعه کشاورزی ایران، سال ۱۳۷۰.
۲۱. وزارت کشاورزی، تحلیلی پیرامون لایحه ادغام وزارت کشاورزی و وزارت جهادسازندگی، مرداد ماه سال ۱۳۶۶.
۲۲. وزارت کشاورزی و عمران روستایی، طرح جدید تشکیلاتی برای وزارت کشاورزی و عمران روستایی، شورای بررسی و تدوین تشکیلات اداری، بهمن ماه ۱۳۶۱.
۲۳. وزارت کشاورزی، معاونت طرح و برنامه، دفتر نظارت و ارزشیابی. ارزشیابی اثرات طرحهای جامع ترویج کشاورزی در افزایش تولید، اسفند ماه ۱۳۶۸.
۲۴. وزارت کشاورزی، «سازمان، وظایف و برنامه‌های وزارت کشاورزی»، تهران، سال ۱۳۲۸.
۲۵. وزارت کشاورزی، واحد طرحها و بررسیها، دفتر برنامه‌ریزی وزارت کشاورزی، اردیبهشت ماه سال ۱۳۵۱.